

DJELATNOST TRGOVINSKO-GOSPODARSKE KOMISIJE HRV. KRALJ. VIJEĆA (1769-79)

Igor Karaman

UVOD

1. Unutarnja uprava Banske Hrvatske počivala je u XVIII st. još uvijek na skupštinama županijskog plemstva, koje se povremeno okupljalo na zajedničko zasjedanje a u međuvremenu prepuštalo obavljanje poslova izabranom užem tijelu. Objedinjavanje triju hrvatskih županija (zagrebačke, križevačke, varaždinske) provodio je u zakonodavnom pogledu staleški sabor, u upravnom — ban. Nakon reinkorporacije 1745. potpadaju i tri slavonske županije pod njegovu nadležnost, ali ubrzo nastoje osigurati za sebe ponešto zaseban položaj. Banska vlast bila je u svom djelovanju ograničena prvenstveno pomanjkanjem organa koji bi omogućavao dublji zahvat u upravu zemlje, tako da se stvarno rješavanje poslova odvijalo u županijskim velikim i malim skupštinama; nasuprot tome, Ugarska je već od 1723. u vidu Kralj. namjesničkog vijeća dobila odgovarajuće upravno tijelo, pod predsjedništvom palatina, za modernije administriranje na užem području države (bez Hrvatske i Slavonije, Temišvarskog Banata, Sedmogradske, Vojne granice).¹

Stvarnu upravu Banske Hrvatske preuzimala je prema sredini XVIII st. sve više u svoje ruke uska grupa viših kraljevskih i županijskih funkcionera iz redova srednjeg i nižeg plemstva, okupljena oko podbana, iskorištavajući čestu odsutnost nosioca banske časti i izvjesnu nezainteresiranost malobrojnih velikaša za unutarnju politiku hrvatskog područja. Spajajući, uz to, u svojoj osobi funkciju velikog župana zagrebačke i križevačke županije, podban Ivan Rauch postao je, uz podršku protonotara Adama Najšića i blagajnika Ivana Bužana, glavnim nosiocem vladavinske grupe tzv. »bogova Hrvatske« (Krčelić). Društveno previranje, izazvano nemirima i bunama hrvatsko-slavonskih seljaka 1755, uzdrmalo je njihovu vlast i uklonilo najprije Raucha kao njihova najistaknutijeg predstavnika. Time započinje period marija-terezijanskih reformi u Hrvatskoj.²

Prilikom zahvata centralne vlasti Habsburške monarhije u upravnu organizaciju Banske Hrvatske iskorištena su neka iskustva iz prakse u provođenju odgovarajuće politike u austrijskim nasljednim zemljama. Moć staleških predstavnika u pojedinim pokrajinama počivala je znatnim dijelom na njihovom

¹ Usp. J. Šidak u Historiji naroda Jugoslavije II, Zagreb 1959, 1015—1023.

² Usp. B. A. Krčelić, *Annuae ili historija 1749—1767*, Zagreb 1952; usp. također I. Karaman, *Prilog velikoj buni križevačkih seljaka 1755*, *Starine JAZU* 52, 1962; isti, *Postanak i značenje Privremenog urbara za Hrvatsku 1755*, *Radovi FF, Odsjeka za pov. 4*, 1962.

pravu odobravanja godišnjih iznosa poreznih davanja za opremu vojske. Kad se u toku Rata za austrijsko nasljeđe (1740—48) pokazala sva slabost vojne sile habsburške države pa je odlučeno postaviti na noge oko 100.000 ljudi stajace vojske, nametnula se potreba stalnijih izvora financijskih sredstava za tu svrhu; zato je od 1748. uveden sistem tzv. decenalnih recesa, po kojem staleške skupštine odobravaju vojni porez za deset godina unaprijed. Upravo tim putem uspijeva Dvor oslabiti značenje pokrajinskog plemstva i zamijeniti staleške organe osnivanjem »Reprezentanca i komora« za upravu vojno-financijskih poslova, koje se od 1763. pretvaraju u opća administrativna tijela (guberniji, poglavarstva). Kao moderne pokrajinske uprave nasljednih zemalja s vlastitim podređenim oblastima, okružnim uredima, one su potpadale izravno pod centralne bečke institucije: 1749—62. pod Direktorij za unutarnju i financijsku upravu, a od 1762. pod Udruženu češko-austrijsku dvorsku kancelariju.³

Ustavno uređenje ugarsko-hrvatske države sprečavalo je izravno proširenje spomenutog procesa i na hrvatsko područje. No, reformni zahvati idu i ovdje u smjeru zamjene staleških organa novim, Dvoru neposredno podređenim upravnim institucijama. Podvrgavanju županijske uprave jačem utjecaju bečke politike imala je poslužiti reforma županijskog uređenja. Već 1755. odvojena je funkcija podbana od velikožupanske časti u zagrebačkoj i križevačkoj županiji; na visoke upravne položaje dolaze ličnosti sklone reformnim nastojanjima, među kojima se ističu Krčelićevi gojenci braća Petar i Nikola Škrlec.⁴ Stariji brat Petar (1728—63) prvi je stupio na polje javne djelatnosti i nakon kraće službe kod Ugarske dvorske kancelarije izabran je 1756. za protonatora u Hrvatskoj; tu je funkciju obavljao do rane smrti u 35-toj godini života. Na protonotarskoj dužnosti nasljeđuje ga brat Nikola (1731—99), dotad prisjednik Sudbenog stola i kraljevski blagajnik. Krčelić kaže o njemu: »Nikola Škrlec, čovjek sjajne izobrazbe, koji je poznao latinski, hrvatski, njemački, mađarski, francuski i talijanski jezik te snagom uma nadvisivao svoga pokojnog brata, a u znanstvenom radu nije popuštao nego ga je pojačavao, i koji je napisao sjajna djela, npr. o pravnim pitanjima i povijest javnog prava ove kraljevine, potpuno je zaslužio izabran za protonotara.«⁵ Smjena ličnosti na vodećim položajima Banske Hrvatske omogućila je stvaranje povoljnijih uvjeta za potrebne reformne zahvate, ali još uvijek je nedostajao odgovarajući organ sa svojim činovničkim aparatom i autoritetom na području unutarnje uprave.

Misao o formiranju takvog organa javlja se već u prelomnoj 1755. godini. Kad se predsjednik delegiranog istražnog povjerenstva bečkog Dvora grof Mihajlo Althan obratio B. A. Krčeliću za savjet, kakvi bi zahvati bili potrebni, taj je — uz ostalo — predložio stvaranje gubernija na čelu s banom, u radu kojega bi učestvovalo dvanaest prisjednika: jedan velikaš, dva predstavnika plemstva, delegat slob. i kralj. gradova, po jedan predstavnik katoličkog i pravoslavnog svećenstva, zatim izaslanici bečke bankovne komisije i invalidske komisije te predstavnici karlovačke, varaždinske, osječke i banske Krajine. Za obavljanje poslova mora gubernij raspolagati dovoljnim brojem činovnika (taj-

³ I. Beidtel, *Geschichte der österreichischen Staatsverwaltung 1740—1848*, I, Innsbruck 1896, 24—34; up. i B. Grafenauer u HNJ II, 854—880.

⁴ A. Cuvaj, Nikola pl. Škerlec-Lomnički, Zagreb 1913, 8—11, 23—25.

⁵ Krčelić, n. dj., 451.

nika, pisara, odvjetnika itd.). Gubernij je, nesumnjivo, slabio značenje plemićkog staleža u županijama i samom saboru — ali je istodobno predviđao političko ujedinjavanje krajiškog i provincijalnog teritorija! Upravo zbog toga postavljalo se pitanje: pod koju oblast treba gubernij potpasti? Mogao se očekivati jak otpor Ratnog vijeća i drugih bečkih institucija protiv ingerencije ugarskih oblasti na krajiškom području, dok bi, s druge strane, neovisnost gubernija o Ugar. dvorskoj kancelariji urodila prigovorom o odvajanju Hrvatske od krune sv. Stjepana.⁶ Dalekosežne posljedice predloženog zahvata navele su Dvor na privremeno odbijanje takvog rješenja; tek desetak godina kasnije bit će Krčelićeva misao provedena u stvarnost, u nešto izmijenjenom obliku, osnivanjem Hrvatskoga kraljevskog vijeća 1767. — u kojem je odlučna uloga pripala vijećniku Nikoli Škrlecu.

2. Premda je novi upravni organ, koji od 1767—79. djeluje pod nazivom Hrv. kralj. vijeća (*Consilium Regium Croaticum*), već prema zamisli Krčelića morao imati na čelu hrvatskog bana kao predsjednika — sigurno je da njegova pojava znači udarac dotadašnjoj ulozi županijskog plemstva u unutarnjoj upravi; neposredna podređenost Vijeća carici Mariji-Tereziji (kao ugarsko-hrvatskom vladaru) predstavljala je opasnost i za zakonodavnu nadležnost samoga hrvatskog sabora, a time i za postojeću političku autonomiju Hrvatske u odnosu na bečki Dvor. Potrebno je, međutim, da se pri ocjeni značenja Hrv. kralj. vijeća manje obaziremo na formalno-političku stranu pitanja a više pažnje obratimo njegovu stvarnom djelovanju i usmjerenosti rada. Napose je nužno da se uzmu u obzir tadašnji stvarni društveno-ekonomski odnosi u Banskoj Hrvatskoj i odlučan stav Dvora prema reformnim zahvatima zbog opće-državnih interesa.

Početni zahvati centralnih institucija Habsburške monarhije na području Hrvatske u vrijeme Karla VI imaju još sporadični karakter. Zadojen imperijalno-kolonijalnim duhom svog nesuđenog španskog prijestolja, Karlo VI pokušava i na novostečenom teritoriju Ugarske pokrenuti široko zasnovane trgovačke-ekonomske pothvate.⁷ Zadržavanje Temišvarskog Banata izvan nadležnosti ugarskih staleža u obliku razvijenog državnog, komorskog veleposjeda i traženja izlaza za trgovinu Podunavlja na obalama sjevernog Jadrana (Trst, Rijeka) daju hrvatskim krajevima posebno značenje kao pogodnom tranzitnom području. No, do sredine XVIII st. nalazimo u tom pogledu tek nesistematske pokušaje; kod gradnje Karolinske ceste 1727. pretežu vojno-strateški interesi, s obzirom na posjede u Italiji, nad trgovačko-prometnim (trasa u pravoj liniji preko strmovitih bregova, pogodna za konjanike, ali neprikladna za kolski promet i sl.).

Porast interesa bečkog Dvora za privredne prilike u Banskoj Hrvatskoj u 50-tim i 60-tim godinama XVIII st. u neposrednoj je vezi s nastojanjima oko izgradnje trgovačkih arterija koje bi povezivale unutrašnjost sa sjevernim Jadrantom, u vrijeme kad ekonomska politika bečkih oblasti stoji pod jakim utje-

⁶ Isto, 188—190.

⁷ F. M. M a y e r, Die Anfänge des Handels und der Industrie in Oesterreich und die orientalische Compagnie, Innsbruck 1882; isti, Zur Geschichte der österr. Handelspolitik unter Kaiser Karl VI, Mitteilungen des Instituts für österr. Geschichtsforschung (MIÖG) XVIII, 1897.

cajem merkantilističkih shvaćanja.⁸ Na zaostalost ekonomskog stanja Hrvatske skreću pažnju Dvora u više navrata neke ličnosti zaposlene oko izgradnje prometne magistrale od vojvođanskih ravnica do Rijeke — tj. na regulaciju Save i Kupe, osiguranju prevoza na Karolinskoj cesti itd. Kao odgovor na njihove podneske određuju se od strane Marije-Terezije takve mjere koje pokazuju odlučnost zahvatanja u unutarnju upravu Hrvatske — mimo redovnih oblasti — još prije nego što je Hrv. kralj. vijeće osnovano.

Upozorit ćemo ovdje na dva takva slučaja, na elaborat savjetnika Dv. Trgovačkog vijeća i glavnog tehničkog nadzornika radova oko regulacije prometa na Savi, Kupi i Karolinskoj cesti inž. Fremauta, izrađen sredinom 1764, i na podnesak njegova pomoćnika, nadzornika vojnih i komercijalnih građevina u Hrvatskoj Römmera od 27. IV 1765.⁹

Trgovačko vijeće u Beču razmatralo je na sjednici od 5. IX 1764. izvještaj inž. Fremauta o radovima na regulaciji Save i Kupe.¹⁰ U vezi sa svojim zaduženjem oko tih radova, Fremaut je iznio mišljenje i o nekim drugim, općenitim pitanjima ekonomskog razvoja u Hrvatskoj. Pri tom se pozvao naročito na mišljenja koja su iznijeli veliki župan zagrebačke županije Nikola Juršić i podžupan Špišić u pogledu poboljšanja ishrane, poljoprivrede, trgovine i napose izobrazbe u Banskoj Hrvatskoj — što bi pružilo uzor u tom smislu i susjednoj Ugarskoj (»Da die Hungarische Nation Ihr eigenes Wohl so langsam erkennt, so dürfte Ihr die Croatische zum Beijspiel vorgesetzt, und anmit die Nachfolge dieser würdigen Männerbeijandern erwecket werden«).

Vijeće je na osnovu Fremautovih sugestija, doduše, predložilo Jurišića i Špišića za nagradu, ali što se tiče reformama smatra da bi se na temelju jednog elaborata (koji bi trebalo da izradi Jurišić) morali o tome izjasniti sabor i županije. Jedino bi za poboljšanje uzgoja dunda i svilarstva moglo Vijeće izravno pružiti pomoć preko svojih organa u Slavoniji i Vojnoj krajini.

Međutim, Marija-Terezija je u svom odgovoru od 30. X 1764. mnogo odlučnije pristupila prijedlozima Fremauta odn. Juršića-Špišića. U prvom redu, željela je da ih potakne na daljnju aktivnost podijelivši im mali križ sv. Stjepana odn. zlatni lanac. Činilo joj se dugotrajnim da se njihovi prijedlozi raspravljaju redovnim putem (»da sehe den Weeg für weitlaufftig an, dass diese Anträge vorerst durch die Hungarische Canzley, und den Banus an die Stände gebracht, und solchergestalten die Execution bewirket solte...«), pa odmah određuje što treba poduzeti direktnim putem, uz pomoć centralnih organa:

a) potrebno je, preko Ugarske kancelarije, odmah naći neki obilniji fond za osnivanje njemačkih škola u Zagrebu i drugim većim gradovima; u tome će u Zagrebu pomoći kao nastavnici pijaristi, a drugdje njemački učitelji;

⁸ A. Beer, Die Zollpolitik und die Schaffung eines einheitlichen Zollgebietes unter M. Theresia, MIÖG XIV, 1893; isti, Die Finanzverwaltung Oesterreichs 1749—1816, MIÖG XV, 1894, 273—289.

⁹ Oba spisa nalaze se u Austrijskom Državnom arhivu u Beču, Odjeljenje Dvorske komore; Commerz-Litorale Abt. 161/C, 1763—64, fol. 1337—47 i Abt. 161/D, 1765—66, fol. 231—234.

¹⁰ Originalni elaborat Fremauta nije očuvan, nego je njegov sadržaj unesen u zapisnik sjednice Trg. vijeća; prema bilješki na omotu zapisnika, čitav spis nalazio se od novembra 1764. do augusta 1769. kod Ugarske dvorske kancelarije, pa je vjerojatno kod nje i zaostao Fremautov manuskript.

b) za žensku djecu potrebno je organizirati poduku u šivanju, pletenju, izradi čipaka itd., uz pomoć oficirskih udovica dr. (a na teret komercijalne kase), a treba stvoriti i fondove za podizanje ženskih škola uz samostane Uršulinke ili Engleskih djevoja, koji bi se u Hrvatskoj otvorili;

c) za poduku činovnika u poljoprivredi i stočarstvu, neka im se pošalju dobre stručne knjige iz kojih će se važniji izvodi prevesti na hrvatski jezik, štampati i besplatno dijeliti narodu; isto i u pogledu ovčarstva, vunarstva, lana i konoplje, kao i uopće za različite grane gospodarstva;

d) napose treba da komercijalna kasa odredi nekoliko stipendija od 400 for. godišnje, kako bi hrvatski plemići mogli prisustvovati u Beču kolegijima iz katedralnih nauka; s vremenom treba sa Češko-austrijskom kancelarijom razvidjeti mogućnost da nekoliko Hrvata na više godina bude primljeno u »Windhagsku zakladu« u Beču;

e) pomoć će se pružiti i u organiziranju unutarnje uprave, bilo preko knjiga ili slanjem Fremauta odnosno specijalnog agenta Trgovačkog vijeća, koji bi ljude u Banskog Hrvatskoj povezivao s tim Vijećem; za pokriće svih tih zahvata Marija-Terezija odobrava godišnje do dvije tisuće forinti iz komercijalne kase.

Zapisi B. A. Krčelića ukazuju na to da se odmah započelo provođenjem nekih od spomenutih odredaba (pijaristi u Karlovcu 1765, nagrađivanje podžupana Špišića radi promicanja trgovine),¹¹ dok je predviđeni program prirednog obrazovanja puka većim dijelom ostvaren djelovanjem Hrv. kralj. vijeća.

Sličnim shvaćanjima prožeto je pismo Fremautovog pomoćnika Römmera, iz Karlovca 27. IV 1765, s prilogom »Unterthänig Gehorsamste Ideal Reflections Puncta«. On se također poziva na sugestije Jurišića, Špišića, prisjednika suda Bornemisu, a spominje i generala grofa Sermagea.¹²

Nadovezujući na izlaganje o mogućnostima razvitka prometa Savom, Kupom i dalje do mora, Römmer ističe potrebu pružanja podrške malobrojnim pojedincima u Hrvatskoj, koji bi željeli unaprijediti gospodarsko stanje, ali se pri tom sukobljavaju s više poteškoća. Među ostalim, nedostaje im pomoć iz centra a osjeća se i pomanjkanje stručnjaka u zemlji; sposobni mladići usmjeravaju se ponajviše na studij prava i jedni postaju oficirima, drugi svećenicima, treći advokatima — a nema inženjera za gradnju cesta, uređenje rijeka

¹¹ Krčelić, n. dj., 489, 500.

¹² O svim tim osobama upor. instruktivne podatke kod Krčelića, n. dj. — Grof Petar T. Sermage poznate je kao učesnik u pokušajima osnivanja manufakturna sukna u Hrvatskoj (M. Despot, Pokušaji manufakture u Građanskoj Hrvatskoj u 18. st., Zagreb 1962; usp. također J. Matasovića, Die Briefe des Grafen Sermage aus dem siebenjährigen Kriege, Zagreb 1923).

i drugih objekata, gospodarskih stručnjaka i poljoprivrednika za agrar i šumarstvo. Zaostalost ekonomike ne šteti samo zemlji, nego ometa i tranzitnu trgovinu.

Kako bi se pokrenulo reformni rad, Römmer predlaže osnivanje zemaljskog dikasterija s punim ovlastima u trgovačkim i javnim poslovima, nezavisnog od domaćih oblasti i podređenog izravno vladaru («... ein sonderes Landes Dicasterium in Commercialibus et politicis mit vollkommener Macht und Autoritaet unterstützter hier so angeordnet werde, das diese alles für das Allerhöchste Interesse und des Gemeinen Weesens für gutterachtende untersuchen, proponiren und mit nachdruckh ausübeten...»). Prema Römmerovoj zamisli, dikasterij bi bio sastavljen od dobro plaćenih savjetnika i prisjednika, nezavisnih od lokalnih interesa, porijeklom izvan Hrvatske — ali i od domaćih ljudi.

Ideje istaknutih predstavnika trgovačke oblasti u hrvatskim krajevima, Fremauta i Römmera, kao i odluke carice Marije-Terezije iz kraja 1764. osvjetljavaju odnos bečkog Dvora prema stanju u Banskoj Hrvatskoj svega dvije-tri godine prije osnutka Hrv. kralj. vijeća. Već iz razloga osiguranja stabilnijeg zaleđa glavnim trgovačkim putovima javljala se potreba za određenim reformnim zahvatima u privredni razvoj i jasno se može uočiti namjera da se oni provode bez obzira na otpor staleških organa. Problem se postavljao, čini se, na ovaj način: da li će ti zahvati biti vođeni mimoilazeći odgovarajuće domaće oblasti, bez učešća domaćih ljudi i isključivo u interesu općedržavnih ciljeva — ili će nužne i progresivne mjere provoditi grupa domaćih ličnosti sklonih reformnim idejama i tako spojiti općedržavna nastojanja s interesima užeg područja Banske Hrvatske.

Spomenuti podnesci ukazuju na postojanje takvog kruga ljudi među kojima će najistaknutije mjesto pripasti Nikoli Škrleu. No, osim toga, prilika za pozitivnu suradnju s bečkim Dvorom pružila se upravo tada zbog njegova sukoba s ugarskim staležima, koji dolazi do izražaja osobito na saboru 1764/65.¹³ U nemogućnosti da savlada frontalni otpor plemstva protiv reformnih pokušaja na čitavom teritoriju ugarsko-hrvatske države, marija-terezijanski režim bio je sklon privlačenju vodećih ličnosti javnog života u Hrvatskoj i u tom cilju spreman da u određenoj mjeri pomogne privredni razvoj zemlje. Na tom temelju zasniva se djelatnost Hrv. kralj. vijeća i njegove Trgovinsko-gospodarske komisije od 1767. odn. 1769—1779.

---

¹³ U tom sukobu naročito je značajna uloga članova bečkoga Državnog vijeća kao savjetodavnog organa vladara. Njegov dragocjeni arhiv nastradao je velikim dijelom u toku prošlog rata; mađarski historičar Gy. Ember objavio je nedavno dio građe koja se odnosi na politiku Drž. vijeća prema Ugarskoj 1761—68, na osnovu svojih predratnih istraživanja u bečkom arhivu (Gy. E m b e r, Der österreichische Staatsrat und die ungarische Verfassung 1761—1768, Acta Historica sv. VI/1—2, 3—4, 1959. i VII/1—2, 1960).

I OSNIVANJE, SASTAV I ORGANIZACIJA TRGOVINSKO-GOSPODARSKE KOMISIJE

Osnivanje i sastav komisije

Osnivanje komisije utvrđeno je dopisom Marije Terezije iz Beča od 6. III 1769, kojim naređuje Hrv. kralj. vijeću »da se u našoj Kraljevini Hrvatskoj, i to upravo kod vas, ustanovi Trgovinska komisija — koja će razmatrati sve stvari što se odnose kako na samu trgovinu, tako i na gospodarstvo uopće tj. na dovođenje poljoprivrede u bolje stanje, na bolju raspodjelu zemaljskih plodina, promicanje manufaktura i sve ostale poslove koji spadaju na ovaj predmet, kako se budu od slučaja do slučaja pojavljivali. Ona će svoje mišljenje zapisnički predavati vama, a vi proslijediti ovamo sa svojim vlastitim mišljenjem«. ¹⁴

Komisija ne djeluje odvojeno od Vijeća, nego je — prema istom dopisu — treba smatrati sastavnim dijelom podređenim Vijeću. Ipak, članovima komisije mogu biti i druge osobe, izvan kruga vijećnika, koje su pogodne za taj posao poznavajući gospodarstvo i imajući iskustvo u trgovini — iz redova velikaša, plemića i građana. Vijeću je istodobno stavljeno u dužnost da izradi nacrt instrukcije po kojoj će komisija djelovati. Prvi njezin zadatak je priprema pregleda gospodarskog stanja Hrvatske.

Vijeće je ozbiljno prišlo razmatranju kandidata za članove komisije. Predložena su po tri kandidata iz redova velikaša, plemića i građana, i to:

- a) od velikaša grofovi Ivan Patačić, Franjo Patačić, Petar Sermage;
- b) od plemića Petar Špišić, Pavao Bakić, Benedikt Arbanas;
- c) od građana Adam Sebök, Ivan Čeh, Ferdinand Wajdacher.

Uz to je za aktuara predložen Josip Kereszturi, bilježnik grada Varaždina. ¹⁵

Zanimljiva su obrazloženja uz svaku pojedinu kandidaturu. Za trojicu grofova Vijeće navodi da su svi ne samo vješti gospodarstvu nego i trgovini (omnes non tantum in aconomia, quam etiam in comercio prae reliquis versatissimos...); Ivan Patačić obavljao je dužnost velikog župana križevačkog, a Sermage je imao rang generala. — Za protonotara Špišića nema u prijedlogu detaljnijih obrazloženja; Pavao Bakić iskusan je u trgovini prirodinama (qua in coemptione et distractione naturalium per longiori tempore exercitam praxim satis expertum); Benedikt Arbanas, Blagajnik županije zagrebačke, vrstan je agrarac (in re tamen potissimum agraria, tanquam intuitu illius meliorandae jam etiam Projectum exhibentem, satis ut apparet versatum). — Predstavnike građanskog staleža označilo je Vijeće na ovaj način: Adam Sebök, senator grada Varaždina, dulje vremena služio je kao viši oficijal na gospoštiji u Ča-

---

¹⁴ Državni arhiv u Zagrebu, Hrvatsko kraljevsko vijeće (HKV), A/34—1769.

¹⁵ HKV, III/43—1769. dopis Vijeća od 21. III 1769.

kovcu i zatim kao inspektor posjeda Franje Patačića; Ivan Čeh, tridesetničar iz Brdovca, preporučan je zbog poznavanja carinskog postupka (qua in vectigalibus, modoque educationis naturalium optimam informationem suppeditare valentem); a Ferdinand Wajdacher napredan je trgovac iz Varaždina.

Od svih predloženih izabran je za predsjednika komisije grof Franjo Patačić (koji oko 1770. pokreće na svom imanju Vidovec kod Varaždina radionice platna i papira),¹⁶ imenovan u isto vrijeme »prekobrojnim« vijječnikom — a jedinim članom uz njega Nikola Škrlec. U dekretu, izdanom 26. V 1769, obećava se doduše da će slijediti daljnja imenovanja, ali je u stvari sve ostalo na spomenutoj dvojici.¹⁷

Vijeće je željelo osigurati veće značenje komisiji, pa u augustu 1769. zahtijeva da se čim prije imenuju još neki članovi, ističući pri tom da dok se ne imenuje barem još jedan član, »Commissio haec formale corpus haud constituere posse«.¹⁸ No, komisija je i u tom krnjem sastavu obavila značajan posao i zauzela stav u znatnom broju ekonomskih pitanja.

Trgovački fond

Na prvoj sjednici, održanoj 24. januara 1770, komisija je raspravljala o mogućnosti da osnuje zasebni izvor financijskih sredstava za svoj rad, tzv. trgovački fond. On bi služio za pokriće troškova oko unapređenja ekonomike; tako se, npr., predviđa izdatak za nabavku rasnih bikova ili za plemenitu pasminu ovaca, što treba podmiriti iz posebnih sredstava. Kao izvor prihoda trgovačkog fonda, barem u prvo vrijeme dok se ne nađe bolje i trajnije rješenje, komisija predlaže 5%-tni porez, koji se odbija od svih javnih plaća i penzija u Hrvatskoj.

Vijeće je taj prijedlog komisije poduprlo, napomenuvši usput da dosad sudske institucije (Banski i Sudbeni stol) nisu činovnicima odbijale navedeni porez, pa će biti potrebno da se ovo pitanje posebno regulira.¹⁹ Prijedlog, kako se čini, nije prihvaćen, jer u materijalu komisije ne nalazimo više ni riječi o tom fondu. Rad komisije ograničio se u prvom redu na razmatranje odgovarajućih elaborata i davanje prijedloga za određene zahvate, dok se ona kod provođenja pojedinih mjera oslanjala na materijalna sredstva drugih oblasti (kraljevine, županije, gradova, komorskih organa itd.).

Instrukcija

Dužnost uvođenja u posao Trgovinsko-gospodarske komisije dana je banu kao predsjedniku Hrv. kralj. vijeća, a o postupku pri tom govori instrukcija za rad komisije. Na temelju nacрта, izrađenog od strane Vijeća u martu 1769, Marija Terezija potvrdila je dva mjeseca kasnije program rada komisije sadr-

¹⁶ Despot, n. dj., 21—22, 75.

¹⁷ HKV, A/78—1769.

¹⁸ HKV, VIII/15—1769. dopis Vijeća od 8. VIII 1769.

¹⁹ HKV, S/1—1770. protokol »In Merito Cassae Commercialis«; I/38—1770. dopis

žan u spisu »Instructio pro benigne ordinata apud Regium in Regnis Dalmatiae, Croatiae, et Sclavoniae Consilium Commerciali Aeconomica Commissione«. ²⁰ Predviđeno je da se komisija sastaje redovno jednom nedeljno, a po potrebi i češće.

Predmetom rasprava na sjednicama Trgovinsko-gospodarske komisije imale su biti sve grane privrede: trgovina, narodno gospodarstvo tj. poljoprivreda i promet plodina te manufakture (insurekcija određuje da će razmatrati »1.o Commercium; 2.do Aeconomiam publicam, sub qua alioquin etiam Agriculturae melioratio, facilitandamque rerum naturalium Distractio comprehendentur 3.tio Manufacturarum Promotionem« — čl. 5). Prema načelima kameralističke doktrine marija-terezijanske epohe, kad se primjenjuju pozitivni pogledi kako merkantilističkog tako i fiziokratskog učenja, temelj nacionalnog blagostanja skladan je odnos poljoprivrede i obrtno-manufakturne privrede koji počiva na trgovačkoj razmjeni. Zato se podjednako obraća pažnja seoskoj i gradskoj privredi, a u prvi plan ističe unapređenje prometa. ²¹

Za razvoj trgovine potrebne su dobre saobraćajnice. Instrukcija nalaže komisiji da se brine oko uređenja cesta, popravka postojećih i izgradnje novih, a napose da ispita mogućnost boljeg kopnenog ili riječnog puta između Siska i Mokrica (čl. 11); radi olakšanja cestovnog prometa treba ukloniti sve suvišne namete tj. nezakonite cestarine, mostarine i skelarine. Posebna je dužnost komisije da nadzire rad na čišćenju rijeka, jer su one u hrvatskim krajevima bile važne saobraćajnice. Instrukcija se napose zadržava na pitanju Karolinske ceste, kao jedinog izlaza unutrašnjosti na more, budući da su promet s nasljednim zemljama ometali carinski propisi i zabrane a s mađarskim krajevima i Turskom njihova opskrbljenost vlastitim agrarnim produktima (Regna haec prohibita parte ex una naturalium in Styriam et Carnioliam inductione, parte ex altera Hungaria — quae iis longe magis abundat, et Turcia — quae eorundem aut necessitatem non habet, cingantur... — čl. 15). U vezi s Karolinskom cestom treba ispitati uvjete pod kojima se odvija promet prema sjeveru, tako, na pr. o cijenama plodina i trgovini volovima, ili o prodaji hrvatskog vina na području Karlovačkog generalata (čl. 16—18).

U pogledu agrarne proizvodnje naglašava se značenje unapređenja uzgoja dudova svilca, povećavanja izvoza žitarica i osiguranja hrane za stanovništvo u neplodnim godinama, razvoja stočarstva i sl. (čl. 21—24). Preporučujući komisiji da nastoji u prvom redu potaknuti osnivanje radionica sukna (kasnije i drugih manufakturna: »secesu temporis alijs etiam praesertim magis necessarijs et minus sumptuosus manufacturis inducendis Commissio animum advertet« — čl. 29), instrukcija ukazuje na potrebu brige oko odgovarajućih sirovina; to znači da kvalitet vune treba poboljšati nabavkom plemenite pasmine ovaca, koja će zamijeniti slabiju domaću vrstu, i da uopće treba uvesti naprednije ovčarstvo (čl. 33). Kao tržište za domaće manufakture sukna uzima instrukcija

Vijeća od 27. I 1770.

²⁰ HKV, A/78—1769.

²¹ Usp. I. Karaman, Komorski zemljišni posjed u Hrvatskoj i »jakobinac« Josip Kralj, Radovi FF, Odsjeka za pov. 3, 1960, s. 12—15.

prvenstveno u obzir područje Vojne krajine tj. opskrbu krajišnika uniformama iz domaćeg sukna.²²

Za izradu elaborata o stanju pojedinih privrednih grana u Banskoj Hrvatskoj i za pripremanje nacrtu podnesaka o potrebnim zahvatima predviđena su tri stručna referenta: za trgovinu, poljoprivredu i manufakture. U stvari — mišljenja i prijedlozi koje je komisija upućivala Mariji Tereziji u toku rada najvećim dijelom su potekli iz pera Nikole Škrlica, pri čemu se on pozivao na odgovarajuća uputstva instrukcije.

Organizacija rada

Od svog osnutka 1769. pa do ukidanja Hrv. kralj. vijeća 1779. kada prestaje i njezin rad, Trgovinsko-gospodarska komisija održala je u svemu četrdesetak sjednica. Očuvani zapisnici pružaju jasnu sliku o mnogostranoj djelatnosti i zainteresiranosti članova komisije. Uz predsjednika grofa Franju Patačića, koji rukovodi radom komisije u vrijeme njezine najživlje aktivnosti do 1775, nalazimo redovno zabilježeno prisustvo Nikole Škrlica; na dužnosti zapisničara smjenjivali su se pisari Vijeća Vitez, Mihalković i Holzmann.²³ U raspravama učestvovali su i neki gospodarski stručnjaci: nadzornik pčelarstva Antun Grueber te nadzornici svilarstva Antonio Romani (za Hrvatsku) i Karlo Solenghi (za Slavoniju), pri razmatranju razvoja pčelarstva odn. svilarstva u Banskoj Hrvatskoj.

Period najintenzivnije djelatnosti komisije obuhvaća prve tri godine. God. 1769. održano je četiri, 1770. dvanaest i 1771. devet sjednica; iduće dvije godine sastala se komisija po četiri puta, a zatim svega jednom ili dvaput godišnje. Svaka sjednica bila je, na temelju pripremljenih materijala, posvećena razmatranju po jednog određenog predmeta, o kojem se raspravljalo i donosilo prijedloge što su imali biti podneseni putem Vijeća carici. U toku prvih godina nalazimo u mnogo navrata na dnevnom redu pitanja iz područja trgovine: o uređenju cesta i reguliranju rijeka po dvaput, o prometu na Karolinskoj cesti

---

²² O tome govori čl. 27—28: »Quoad promovendas manufacturas ante omnia jam hactenus emanatas benignas Resolutiones de promovendis panni aba dicti, gausapum, et centonum manufacturis, de instituendis ex lino, et canabibus fabricis, uti et erigendis rerum coriacearum manufacturis, suppeditandisque ejusmodi fabricas suscepturis ex destinato pro depurandis passivis civitatum debitis fundo, pecunijs in omnigenum deducere effectum studebit haec Commissio; caeterum cum in tanta confinarij militis copia nihil ad provehendam publicam felicitatem magis opportunum videatur, quam si tot, et tales erigantur in his Regnis pannificinae, ut ex iisdem confinia haec vestiri, sicque major etiam opificum copia introduci possit — studebit proinde Commissio haec eo rem agere, ut sive restauratis, quam jam hactenus exstant, sive etiam alijs noviter erigendis momentoso huic boni publici articulo satisfiat.«

²³ Na rijetkim sjednicama, održanim 1776—79, predsjedavao je grof Festetić, a u radu učestvuje komorski predstavnik S. Komaromy — uz stalnog člana N. Škrlica.

triput, isto tako o trgovini vinom za potrebe Karlovačkog generalata itd. (1769—72). Veću brigu obraćala je komisija razvoju pčelarstva (sedam sjednica 1769—73), dok je do kraja vršen nadzor oko unapređenja svilarstva (u svemu trinaest sjednica, od toga devet do 1774).

Premda neki zapisnici sjednica Trgovinsko-gospodarske komisije nedostaju (očuvano ih je oko 80—85%), možemo na osnovu raspoložive građe veoma detaljno upoznati ne samo konkretan rad njenih članova, nego napose njihove ekonomsko-političke poglede i načela kojima su se u svojoj djelatnosti upravljali.

II DJELATNOST TRGOVINSKO-GOSPODARSKE KOMISIJE

a) Problemi unapređenja trgovine

1. Opća pitanja

Već na svojoj prvoj sjednici, održanoj 20. IX 1769, komisija je konstatala da joj je stavljeno u dužnost razmotriti prilike pod kojima se odvija trgovački promet na području Banske Hrvatske i utjecaj trgovine na unutrašnju privredu. U tu svrhu potrebno je bilo pribaviti odgovarajući statistički materijal, pa se komisija obraća carici s molbom da joj se dostavljaju godišnji izvještaji carinskih (tridesetničarskih) ureda o vanjsko-trgovačkom prometu Hrvatske i Slavonije. Tridesetničarske urede, od kojih je naročito željela dobiti godišnje preglede, imala su ova mjesta: u Hrvatskoj — Brdovec, Krapina, Jaska, Bunnjarec, Klanjec, Kraljevec, Bratikovec, Kostajnica, Karlovac, Gospić, Radanovac, Samobor, Slunj, Varaždin i Zagreb; u Slavoniji — Brod, Osijek, Gradiška, Mitrovica, Petrovaradin, Rajevo selo, Slankamen, Zemun i Titel (prema redoslijedu u sjedničkom zapisniku).²⁴

Tom traženju komisije bilo je udovoljeno utoliko, što joj je stavljen na raspolaganje godišnji pregled vanjske trgovine (izvoza, uvoza i tranzita) ugarsko-hrvatskoga carinskog područja u cjelini, za 1768. Sličan tabelarni pregled primila je kasnije komisija i za promet u g. 1770.²⁵

Primljene tabele sadrže evidenciju čitavog uvoznog, izvoznog i tranzitnog prometa, po detaljiziranim naznakama različite robe i odgovarajućih novčanih iznosa na temelju carinske procjene; njihova je vrijednost u tome, što je razrađen raspored zemalja iz kojih roba dolazi odn. u koje se šalje, pa tako pružaju pregled saobraćaja s pojedinim carinskim područjima unutar Habsburške monarhije i s inostranstvom. Tu nalazimo Sedmogradsku (Transylvania) i Banat, koji su svaki za sebe predstavljali odvojena carinska područja unutar zemalja krune sv. Stjepana; od nasljednih zemalja zasebno su evidentirane Austrija (tj. Gornja i Donja Austrija), Češka i Šleska, Moravska, zatim unutrašnjo-austrijske zemlje Koruška, Štajerska i Kranjska, pa Austrijsko Primorje. Kod robe koja dolazi iz nasljednih zemalja razlikuju se domaći proizvodi od onih

²⁴ HKV, S/1-1769. Protokol »In Merito Tabellarum Tricesimalium«.

²⁵ HKV, A/22-1770; A/8-1772.

stranog porijekla. Izravan saobraćaj Ugarske s inozemstvom (mimo područja nasljednih zemalja) evidentiran je napose u smjeru prema Poljskoj i Turskoj, pa ostalim zemljama.

Takva struktura tabele uvjetovana je carinskim sistemom za ugarsko-hrvatsko područje, koji je stupio na snagu 1. IV 1755, utvrđujući različite carine za promet robom, prema tome da li se radi o uvozu austrijske ili strane produkcije i da li se strana roba uvozi preko područja nasljednih zemalja ili izravno. Premda češko-austrijske zemlje (do carinske reforme 1775) nisu predstavljale u carinskom pogledu jedinstveni teritorij — zbog čega su unesene u tabelu pojedinačno ili na osnovu djelomičnih užih carinskih veza između nekih od njih — ipak su sve u odnosu na Ugarsku bile preferirane ovim odredbama: promet njihove robe, domaće produkcije, opterećen je sa svega 3% uvoznih carina prilikom prijelaza na ugarski teritorij, dok je na uvoz strane robe preko nasljednih zemalja carinski namet iznosio 5%; to je pogodovalo razvoju manufakture u austrijskim zemljama. No, svrha novog carinskog reda 1775. bila je u prvom redu ta da se sva strana roba, koja je Ugarskoj bila potrebna, svrati na tranzit preko nasljednih zemalja i tako spriječi neposredno poslovanje ugarskih trgovaca s inozemstvom — radi čega je uvozna carina za takvu robu u izravnom prometu iznosila čak 30% od vrijednosti artikala! Razlikovanje saobraćaja s Poljskom i Turskom od onoga s ostalim inozemstvom posljedica je specijalnih ugovora kojima su regulirani odnosi s te dvije države.²⁶

Postojanje zajedničkoga carinskog područja ugarskih i hrvatskih zemalja, koje dolazi do izražaja u bilanci vanjsko-trgovačkog poslovanja, onemogućavalo je da se na osnovu carinske evidencije dobije tačniji uvid u promet na užem teritoriju Banske Hrvatske. Nepovoljan carinski sistem, nametnut ugarsko-hrvatskom području kao cjelini, pogađao je u prvom redu poslovne veze trgovačkih krugova Ugarske s njemačkim poduzetnicima (naročito preko Leipziga), ali je otežavao i razvoj domaćih trgovačkih pothvata u Hrvatskoj.

Kao što je već u instrukciji za Trgovinsko-gospodarsku komisiju spomenuto, jedini pogodan izlaz na vanjska tržišta pružao se u smjeru prema Rijeci i drugim lukama u Hrv. Primorju tj. preko Karolinske ceste. Taj se kraj, međutim, sve do reinkorporacije 1776. nalazio pod neposrednom upravom tzv. Tršćanske intendance (podređenog organa Dvor. trgovačkog direktorija odn. vijeća) i zato je nastojanje oko unapređenja prometa u spomenutom pravcu nailazilo u tom periodu na otpor sa strane pobornika tršćanske i unutrašnjo-austrijske trgovine.²⁷ Na prednosti što hi je trgovačka magistrala Sisak—Karlovac—Rijeka pružala u pogledu razvoja izvoza ugarsko-hrvatske produkcije, komisija je upozorila na svojoj sjednici od 7. XI 1771. — posvećenoj razmatranju nekog projekta u korist tršćanske luke, kao jedinog izlaza Monarhije na more.²⁸ Komisija ističe da je Trst povezan s unutrašnjošću isključivo cestovnim saobraćajnicama, skupljim i neprikladnijim od vodenih putova; moguć-

²⁶ Usp. Beer, Die Zollpolitik..., n. dj.

²⁷ Za prilike u prekokuropskoj Hrvatskoj uoči reinkorporacije v. Ivan Erceg, Kmetsko-feudalni odnosi na komorskim imanjima u Vinodolu i Gorskom Kotaru neposredno prije Marijoterezijanske regulacije, Zbornik HI u Zagrebu 4, 1961.

²⁸ HKV, S/7-1771. Protokol »In Merito Projecti circa facilitandum et promovendum in Monarchia Austriaca Commercium«.

nost izgradnje novog pravca iz Ugarske, tokom rijeke Drave do Ptuja i zatim na Trst, uvjetovan je opsežnim radovima oko regulacije te rijeke. Nasuprot tome, Kupa i druge rijeke u Hrvatskoj i Ugarskoj pružaju mnogo povoljnije uvjete za saobraćaj, ne samo za izvoz domaćih proizvoda nego i onih iz austrijskih zemalja ili uvoz strane robe (Colapi vero usque ad Brod navigabili semel reddito, Flumine Merces partim secundis, partim adversis Fluviis in potissimas Orientales Monarchiae ditones, Croatiam utpote, Hungariam, et Transylvaniam, quin ipsum etiam Monarchiae centrum videlicet Austriam majori compendio possent commeari, ut adeo Fluminensis et Regius Portus, Exportatione Hungaricorum Productorum, ad Exportationem Manufacturum Austriae, et Bohemicorum, et Importationem Ostendicarum Mercium Tergestinum capaciores efficiat). Privremeni nedostaci u organiziranju prevoznice službe na Karolinskoj cesti i uređenju luka na Primorju samo su rezultat oskudnog prometa, pa će oni sami po sebi otpasti ako se ovom trgovačkom putu posveti veća briga.

Uočavajući naročito značenje koje je imala Karolinska cesta za razvoj trgovine i uopće privrede u Hrvatskoj, komisija joj je već 1769. obratila posebnu pažnju a isto tako pitanju uređenja plovidbe na rijekama Savi i Kupi, koje su preko Karlovca i Siska spajale tu cestu s udaljenom unutrašnjošću.

2. Cestovne i riječne saobraćajnice.

Cestovne veze na području triju hrvatskih županija dijelom su bile označene kao poštanske, a dijelom kao trgovačke. Centralne vlasti vodile su prvenstveno računa o dobrom stanju poštanskih linija, pa već od 1749. kraljevinski organi nadziru njihovo uređenje. Dužnost popravljivanja ostalih, tzv. trgovačkih putova, ležala je na županijama odnosno na javnoj tlaci seljačko-kmetskog stanovništva. Komisija je u više navrata anketirala županije o radovima na cestama; u jednom dopisu iz 1770, Marija Terezija upozorava da je potrebno u suradnji sa županijskim funkcionerima razmotriti koje trgovačke ceste imaju veće značenje za domaće stanovništvo i njima posvetiti glavnu brigu, kako ne bi bio uložen suvišan trud naroda u nepotrebne zahvate.²⁹

Prema materijalima komisije, promet Banske Hrvatske odvijao se nizom cestovnih saobraćajnica, s ishodištem u Zagrebu, u pravcu prema istoku (Varaždinski generalat i Slavonija), jugu (Karlovački generalat), zapadu i sjeverozapadu (Kranjska i Štajerska). Za privredu Hrvatske tada su, nesumnjivo, još uvijek najvažnije tradicionalne veze sa slovenskim krajevima.³⁰

Dva gradska središta tadašnje Banske Hrvatske, Zagreb i Varaždin (u kojem zasjeda Hrv. kralj. vijeće a isto tako i komisija sve do 1776), povezana su u dva pravca: istočni je išao preko Božjakovine, Vrbovca, Križevaca, Koprivnice i Ludbrega, dok je zapadni prolazio Hrv. Zagorjem; od istočnog puta odvajala se u Božjakovini cesta za Moslavinu i dalje prema Slavoniji, dok su Križevci

²⁹ HKV, A/92-1770.

³⁰ HKV, S/10—1770. Protokol sjednice komisije od 10. IV 1770. »In Merito Viarum Publicarum«; protokol sjednice posvećene istom pitanju 1772. nije očuvan.

i Koprivnica imali vezu s Bjelovarom, središtem Varaždinskog generalata. Prema jugu Zagreb je bio spojen sa Siskom, a preko Jaske s Karlovcem. Promet prema Kranjskoj išao je u dvije linije, s obje strane rijeke Save; južnija je vodila preko Samobora (poseban odvojak spaja Jasku i Samobor) a sjevernija preko Suseda, pa se obje spajaju u Krškom. Od Suseda se odvajala cesta, koja je uz tok rijeke Krapine vodila preko Bistre i Oroslavja do važne prometne raskrsnice u srcu Hrv. Zagorja — mosta na Krapini, pod nazivom »Bračak«. S te tačke kreću putovi na više strana: do Varaždina, preko Bedekovčine i Konjščine, ili preko Križa i Lepoglave; prema Kranjskoj, preko Krapinskih Toplica i Bežanca na rijeku Sutlu; napokon preko Krapine do dvaju centara u Štajerskoj tj. Celja i Ptuja, koji je grad bio i postaja na daljem putu za glavni grad Monarhije, Beč.

Glavna poštanska linija spajala je Varaždin sa Zagrebom i odatle skretala do Metlike u Kranjskoj. Na području hrvatskih županija, ta se linija protezala na razmaku od 10 i pol poštanskih postaja, od čega po jedna otpada na varaždinsku i križevačku županiju, a 8 i pol na zagrebačku (dužina u zagrebačkoj županiji iznosi 61.803 bečka hvata).

Prikazana mreža važnijih prometnih linija Banske Hrvatske u drugoj polovini XVIII st. pokazuje da se stanje uglavnom nije promijenilo prema slici koju nam je za srednjovjekovnu Hrvatsku dao I. K. Tkalčić (barem u pogledu teritorija Banske Hrvatske u XVIII st.), ili za kraj XVII st. J. Matasović.³¹

Dublje promjene u ekonomsko-socijalna kretanja na hrvatskom području unijet će tek ponovno oživljavanje prometa s Hrv. Primorjem, gdje u razmaku od svega osamdesetak godina nastaju tri nove i značajne trgovačke magistrale: Karolinska, Jozefinska i Lujzinska cesta. Ishodišnom tačkom za sve tri bio je grad Karlovac, koji se upravo zbog toga razvija u glavni trgovački centar Hrvatske. Saobraćaj preko cesta prekokupske Hrvatske ovisio je, međutim, u velikoj mjeri o stanju rijekâ Kupe i Save, koje su omogućavale vezu sa slavonsko-vojvođanskim područjem; zato komisija i vodi posebnu brigu oko reguliranja plovidbe na tim rijekama.

Pitanje riječne plovidbe nalazilo se dvaput na dnevnom redu sjednica komisije — u g. 1771-72³² Budući da se tok Save i Kupe nalazi na teritoriju zagrebačke županije, zatraženo je od nje 15. VI 1771. da uz pomoć c. k. izaslanika, savjetnika Dvor. trgovačkog vijeća i dobrog poznavaoa prometnih problema austrijskih zemalja Raaba, organizira komisijski pregled stanja na tim rijekama i izradu nacрта plovidbenog pravilnika. Komisija, kojoj su uz Raaba bili članovi mali županijski sudac Josip Špišić i, kao geometar, redovnik Ivan Stipanović, potpisala je zapisnik o pregledu u Jasenovcu 17. IX 1771. i priložila mu prijedlog o uređenju plovidbe (Edictum — quod pro tempore ad introducendum bonum Ordinem in re Navigationis in Savo et Colapi fluviis a Carolo-

³¹ I. Tkalčić, O staroj zagrebačkoj trgovini, Rad JAZU 176 i 178, 1909; J. Matasović, Knez Lenard — kaptoloma zagrebečkoga kramar, Narodna Starina 28, 29, 32—35, 1934—39.

³² HKV, S/1—1772. Protokol sjednice komisije od 20. III 1772. »In Merito Navigationis Savi et Colapis«; protokol sjednice posvećene istom pitanju u prethodnoj godini nije očuvan.

stadio usque Zemlinum publicandum esset).³³ Izvještaj komisije i plovidbeni red bili su primljeni na sjednici komisije od 20. III 1772, a zatim po nalogu Marije Terezije dati na mišljenje županijama.³⁴

Glavne odredbe »Plovidbenog reda« sastojele su se u ovom:

a) prilikom vuče lađa uzvodno mora se upotrijebiti samo rad obalnog stanovništva, koje je dužno da u tu svrhu posluži;

b) taj rad podložnika ne smije biti na štetu gospodarskih potreba njihove vlastele, a ukoliko bi seljaci vučom odrađivali obavezne robote, mora se njihovim gospodarima dati naknada;

c) radi pravilnog odvijanja plovidbe, kako uzvodno tako i nizvodno, potrebno je tačno utvrditi tarifu za sve potrebne radove, a isto tako i ustanoviti stalne postaje u kojima će se nalaziti odgovorne osobe za organizaciju prometa tj. snabdijevanje lađa radnom snagom.

Nacrt »Plovidbenog reda« predviđao je u svemu sedam postaja, i to u Zemunu, Mitrovici, Brodu, Jasenovcu i Sisku — na Savi, a u Degoju i Karlovcu — na Kupi; dionica od Mitrovice do Broda opterećena je dvostrukom tarifom. Za vuču lađa (pro attractore) iznosi naknada na svakoj dionici toka Save po 4,48 forinti, a na dionicama toka Kupe po 3,30 forinti; prema tome, za čitav put od Zemuna do Karlovca ukupno 31 forintu. Na nizvodnoj plovidbi plaćaju se veslari (pro uno homine remigante) za dionice na Kupi sa po jednom forintom, a za dionice na Savi sa po 1,12 forinti — ukupno dakle na čitavom putu sa 8 forinti. Plaća kormanjoša i brodarâ, koji obično prelaze čitav tok plovidbe s jednom lađom, određuje se po slobodnoj pogodbi.

Najteži posao bio je, nesumnjivo, vuča lađa uzvodno. Norma tereta po jednom čovjeku za taj rad iznosila je 100 centera. Na nekim težim mjestima morala se uzimati i dopunska radna snaga, za koju je također određena naknada: kod Ploča (12 kr.), Lukačeva Šanca (12 kr.), Gradiške (7 kr.), Devoja (6 kr.), Sredičkog (9 kr.); kod Rače je takva dopunska snaga bila uvijek potrebna (tarifa 17 kr.), dok je na ostalim mjestima zavisilo od vremenskih prilika odnosno vodostaju.

Kao što se pri izradi spomenutog nacrta za regulaciju plovidbe Hrv. kralj. vijeće i komisija oslanja u prvom redu na zagrebačku županiju, tako je i briga oko reguliranja riječnog toka, oko čišćenja korita i uređenja obala, oko uklanjanja prirodnih i umjetnih zapreka za sigurnu plovidbu, neprestano zaokupljala funkcionere te županije; o tome je očuvano mnogo građe u županijskom arhivu.³⁵ Međutim, Trgovinsko-gospodarska komisija željela je da uglavnom osigura donošenje potrebnih propisa kojima će se, koliko je to moguće, zagarantirati nesmetani dolazak trgovačkih lađa iz ugarskih krajeva do Karlovca; daljnji promet robe, na Karolinskoj cesti, zahtijevao je također slične zahvate — jer i tu je pitanje prijevoza predstavljalo glavnu prepreku bržem razvoju i jačanju saobraćaja.

³³ HKV, D/60—1771.

³⁴ HKV, A/73—1772. od 9. V 1772.

³⁵ Za plovidbu na Savi (i Dunavu) usp. M. Kostić, O dunavsko-savskoj trgovini, lađama, lađarima i lađarskim cehovima u XVIII i XIX veku do pojave željeznice, Istoriski Casopis IX—X, 1959.

3. Promet na Karolinskoj cesti.

Već od 50-tih godina XVIII st. trgovačke su oblasti nastojale srediti prilike na Karolinskoj cesti, gdje je prijevoz naročito zapinjao na središnjoj dionici između naselja Vrbovsko i Fužine. Taj kraj, rijetko naseljen i zbog toga lišen mogućnosti da poduzetnicima pruži potrebnu radnu snagu, tovarnu stoku, prehranu i smještaj, bio je predmet mnogobrojnih rasprava na sjednicama Dvor. trgovačkog i Dvor. ratnog vijeća u Beču; neuspjeh s pokušajem naseljavanja krajiškog i kasnije doseljeničkog življa naveo je zainteresirane faktore da svrta te pažnju na prevozničke tradicije primorskog stanovništva, i u tom cilju okupe sve državne posjede na prekokupskom području pod jedinstvenu neposrednu upravu trgovačkih organa.

Međutim, rješavanje pitanja o prijevozu robe između Karlovca i Rijeke dovelo je i do drugih prijedloga, među kojima posebno mjesto zauzima ideja o izgradnji pogodnije dionice na nešto sjevernijem području. Taj prijedlog iznio je, čini se, prvi put visoki funkcioner administracije Temišvarskog Banata grof Perlas — istodobno vlasnik gospoštije Brod, preko koje se imala izgraditi nova trasa; u opsežnom memorandumu o mogućnostima bržeg razvoja izvoza banatskog žita na more (*»Memoire«* od 19. X 1763), on je ukazivao na prednosti puta koji bi prolazio kroz mnogo napućenije krajeve brodske gospoštije.³⁶ U tom pogledu zauzela je svoj stav i Trgovinsko-gospodarska komisija.

Još prije osnutka komisije, Vijeće je zatražilo od zagrebačke županije da organizira komisijski pregled kako Karolinske ceste, tako i predviđene nove trase preko Broda, pa o tome podnese detaljan elaborat. U radu komisije trebalo je da sudjeluje podžupan i sudac prekokupskog distrikta te dva vojna geometra. Oni su ljeti 1768. izvršili taj posao, ali je obrada materijala i prijepis zahtijevao dosta vremena, tako da je Vijeće primilo čitav elaborat tek u septembru iduće godine. Taj veoma važan spis, s prilogima, nije na žalost očuvan u fondu Vijeća odnosno komisije, jer je na zahtjev carice krajem 1769. izvornik odaslan u Beč; ipak raspoložemo stavom komisije, prema zapisniku sjednice od 14. X 1769. (In Merito reparandae Viae Carolinae, vel Novae per Dominium Brod ad Litus Fluminense ducentis, in straurande).³⁷ U pitanju: da li popravljati Karolinsku cestu ili pristupiti izgradnji nove, komisija je isticala prednosti potonjeg rješenja.

Nova trasa bila je duža za 5/6 njemačke milje ili 3,166, 2/3 bečkih hvati, ali bi pružala mnogo povoljnije uvjete za prijevoz. Jer ako se želi unaprijediti trgovina, mora se osigurati zaštita putnika i prevoznika kao i nesmetan promet robe — a to znači: imati pri ruci brojno pučanstvo, dobro opremljeno tovarnom stokom i hranom. Sigurnost nove trase posljedica je njene veće udaljenosti od turske granice, koja je inače predstavljala stalan izvor opasnosti za trgovce na Karolinskoj cesti; njena je prednost i u znatno ravnomjernijem odnosu uspona i spustova, dok dotašnja cesta, naprotiv, obiluje strminama i ponorima. Glavni je, ipak, razlog za pristupanje izgradnji novog puta bio u prilikama

³⁶ Austrijski Državni arhiv u Beču, Odjelenje Dvorske komore; Commerz-Litorale Abt. 161/C, 1763—64, fol. 777—822.

³⁷ HKV, S/3—1769; na dopisu županije stoji oznaka *»Viennam in origl. miss.«* HKV, D/199—1769.

stanovništva što nastava gospoštije Brod i Severin, preko kojih treba da bude izveden, za razliku od pustih krajeva uz Karolinsku cestu (per consequens commodiorem, securioremque commeantibus Transitum, et leviozem multo Intentionem, quam haec, qua inter mera deserta, frequentissimis horidam Montium, Sylvarumque in Turciam usque protensorum catenam, Latronum Expilationibus obnoxia, atque Natura ipsa sterilia, atendisque propriis Incolis insufficientia Loca, nunc extans Via Carolina . . .). Na kritičnoj dionici stare ceste, kroz četiri mjeseca redovno zimi zatrpanoj snježnim nanosima, bilo je 269 kuća, sa 145 konja i 644 vola, dok je nova trasa obuhvaćala 52 sela i 602 kuće, sa 739 konja i 706 volova.³⁸

Komisija ukazuje također na izdatke koje bi zahtijevao popravak Karolinske ceste u odnosu na ukupne izdatke za izgradnju nove linije. Proračun troškova popravka iznosi u svemu 47.361,33 forinti, od čega na mostove otpada nešto više od 2.300 for.; na novoj cesti utrošilo bi se 91.442,25 for., od toga za mostove 12.129,57 for., za tri magazina 5.206,57 for. a ostatak za samu cestu. Ukupna razlika dosiže, prema tome, preko 44 tisuće forinti. Ali, dok se na radovima oko popravka ne može računati s većim udjelom besplatne radne snage okolnog stanovništva, ta je mogućnost postojala kod nove trase, pa bi se time otklonilo najveći dio izdataka; pod pretpostavkom da potrebne magazine izgrade sama vlastelinstva uz svoje gostionice, ukupni nužni izdaci nove ceste (bez radne snage) iznosili bi svega 2.385,55 for. za oruđe i stručne nadglednike — dakle stvarna ušteda u odnosu na popravak Karolinske ceste iznosila bi oko 45 tisuća forinti!

Vidjeli smo prije da se komisija zalagala za uspostavu dobrih veza između hrvatske i ugarske unutrašnjosti, njenih riječnih putova i dotad zapuštenih luka Hrv. Primorja. Jedina postojeća saobraćajnica, Karolinska cesta, imala je mnoge nedostatke koje se moglo ukloniti samo zamašnim radovima na ovoj dionici središnjeg dijela ceste. Trgovačke oblasti nisu za vrijeme svoje uprave nad prekokupskom Hrvatskom do reinkorporacije 1776. izvršila taj zadatak, pa je on ispunjen tek mnogo kasnije zalaganjem domaćih ugarsko-hrvatskih poduzetničkih krugova.³⁹

³⁸ Uz dopis zagrebačke županije (HKV, D/199—1769) očuvan je od priloga samo popis naselja i stanovništva te tovarne stoke uz Karolinsku cestu i novu trasu (a) »Constriptio Pagorum et Possessionum ad Viam Carolinam existentium«, b) »Constriptio ad viam Brodensem existentium Pagorum, et in his reperibilium Domorum, ac Animalium Jugalium«, koji pružaju ovu sliku prilika uz novu trasu:

- 1) na području gospoštije Severin prolazila je trasa kroz 20 naselja s 230 kuća i tri gostionice i mogla se za prijevoz koristiti sa 109 konja i 180 volova; od toga je na najveće naselje Lukovdol dolazilo 46 kuća, s 19 konja i 38 volova;
- 2) na području gospoštije Brod prolazila je trasa kroz 31 naselje s 311 kuća i tri gostionice, i mogla se koristiti s 536 konja i 432 vola; od toga na Moravice otpada 26 kuća, s 88 konja i 53 vola a na Delnice 98 kuća, s 247 konja i 201 volom;
- 3) na području komorskog posjeda prolazila je trasa samo kroz naselje Lokve s 23 kuće, 67 konja i 44 vola.

Prema izvještaju sudaca zagrebačke županije Đure Ivančića i Franje Dolovca od 15. IV 1773 (HKV, D/242—1773), prijevoz na Karolinskoj cesti vršili su od Karlovca do Vrbovskog podložnici nekih naselja gospoštija Novigrad, Ozalj i Bosiljevo sa svega 129 pari tovarne stoke, a daljnji prijevoz podložnici iz bakarskog imanja sa 316 pari stoke.

³⁹ Usp. R. Lopašić, Karlovac, Zagreb 1879; R. Strohal, Uz Lujzinsku cestu Zagreb 1935.

4. Trgovina vinom

Razvitak trgovačkog prometa i nastajanje trgovačke buržoazije u Hrvatskoj od kraja XVIII st. temelje se u prvom redu na poslovanju sa žitaricama. Ta trgovina, čini se, u vrijeme djelatnosti Vijeća i komisije nije još u većoj mjeri zahvatila domaće ljude. Neki zapisi B. A. Krčelića ukazuju na pojedinačne pokušaje organizacije trgovačkih pothvata, ali upravo to upućuje na mišljenje da se ne radi o kontinuiranoj djelatnosti s duljom tradicijom. Osnovni artikl s kojim je Banska Hrvatska — a to znači: dijelom seljačko stanovništvo, ali isto tako i plemićki posjed — mogla izaći na tržište bilo je vino.⁴⁰ Kao što je uz pokušaje osnivanja manufaktura sukna bilo povezano nastojanje da se domaćoj produkciji osigura plasman na području Vojne krajine, tako je i za vinsku produkciju Karlovački generalat pružao mogućnost jakog tržišta. No, na tom se tržištu hrvatski proizvod susretao s konkurencijom dalmatinskog vina, tradicionalnog snabdjevača krajišnika u krajevima južno od Save. O tom pitanju raspravljala je i komisija na svojim sjednicama.⁴¹

Komisija konstatira da Otočka i Lička regimenta kupuju gotovo sve potrebne količine vina iz Dalmacije, pa osuđuje takav postupak već iz načelnih razloga, budući da time mnogo gotovog novca odlazi u Mletačku državu a otiima se unutarnjoj cirkulaciji u Monarhiji; to je, prema temeljnim shvaćanjima merkantilističko-kameralističke doktrine, vrlo štetno za domaće stanovništvo i za nacionalno blagostanje uopće. Premda Hrvatska obiluje u plodnim godinama vinom za prodaju, seljak ne može unovčiti svoju robu radi konkurencije dalmatinskih proizvođača i tako mu se otežava plaćanje javnih podavanja. Stoga komisija pokreće zahtjev za sprečavanjem i zabranom trgovine vina iz krajeva pod vlašću Venecije preko luka Hrv. Primorja do krajiških naselja.

Po mišljenju komisije, sama zabrana dovoženja vina iz Dalmacije ne bi bila dovoljna za osiguranje plasmana hrvatskog artikla. Nasuprot uhodanoj trgovini s juga stoji još neizgrađen sistem opskrbe Karlovačke krajine vinom iz Banske Hrvatske. Zbog toga komisija navodi detaljno što bi sve trebalo uraditi da se željeni promet razvije. Pri tom je naišla na poteškoće zbog rezerviranog stava krajiške uprave koja je postavila tri glavna uvjeta, bez ispunjenja kojih ne bi se mogla postići zabrana prometa s Dalmacijom. To su: 1) da se Krajini zagarantira godišnji kontingent vina iz hrvatskog Provincijala u visini od 40.000 urni; 2) da kvalitet i cijena hrvatskog vina odgovaraju kvalitetu i cijeni onog što sada dolazi iz Dalmacije; 3) da se izgrade dva velika vinarska podruma kao centri za opskrbu krajišnika, od kojih jedan treba da bude smješten s ovu stranu Kapele tj. u Oštarijama ili Modrušu, a drugi s onu stranu tj. u Otočcu ili Brinju.

⁴⁰ Na jednom od vodećih plemićkih posjeda u Banskoj Hrvatskoj, na zagorsko-prigorskim imanjima grofa Petra T. Sermagea, iznosio je prema procjeni 1782. udio prihoda od gornice oko 1/5 svih primitaka, a s prihodom od alodijalnih vinograda oko 1/4 ukupnih primitaka (usp. I. K a r a m a n, Prilozi za historiju kasnofeudalnog posjeda u Hrvatskoj, *Starine JAZU* 50, 1960).

⁴¹ HKV, S/3—1770. Protokol »In Merito prohibendae vini dalmatici in Generalatum Carlostadiensem inductionis, et surogandi in locum hujus vini croatici provincialis«; zapisnik sjednice 1772. o istom predmetu nije očuvan.

Komisija je na te zahtjeve stavila svoje primjedbe odnosno ukazala na poteškoće koje one donose budućim liferantima vina. S obzirom na zahtjev da se zajamči godišnji kontingent, ističe se, kako niti dalmatinskim liferantima nije bio nikada postavljen; ukoliko bi se takva obaveza tražila od hrvatskih proizvođača, bilo bi nužno da im se za uzvrat zajamči otkup odgovarajuće količine vina godišnje. To je jedini način da se podupre akcija oko povećanja produkcije vina u Provincijalu odnosno proširenja vinogradarskih površina. Što se tiče kvalitete i cijene, one su velikih dijelom ovisne od vremenskih prilika, od uroda.

Izgradnja velikih vinara predstavljala bi zamašan posao, pogotovu jer je uz to potrebno izgraditi i pristupne ceste itd. Organizaciju trgovine vinom komisija je željela provesti uz pomoć krajiškog stanovništva koje se ionako bavi prijevozom različite robe i živežnih namirnica na svojim tovarnim konjima. U stvari, htjelo se trgovinu domaćim vinom uključiti u postojeću razmjenu žita iz sjevernih krajeva za sol iz primorskih strana. Svakog tjedna održavani su u Karlovcu sajmovi, na kojima velikim dijelom učestvuju krajišnici; pošto dovezu sol za potrebe stanovništva u unutrašnjosti, ovi prevoznici često odlaze natrag bez tereta — a veoma bi korisno bilo da usput liferuju provincijalno vino u naselja Vojne krajine. U tu svrhu potrebno bi bilo uzduž Karolinske ceste, kojom se ovi prevoznici uglavnom kreću, a naročito blizu odvojaka preko Kapele izgraditi suha i dobra skladišta za vino — otkuda bi ga sami potrošači dalje odvozili. Ne preporuča se da se skladišta grade u samom Karlovcu, jer je to zbog obilja vodâ veoma vlažan kraj.

Da bi bolje poduprla svoj stav, komisija naročito ističe ekonomsko-političko značenje zabrane dovoza dalmatinskog vina u Vojnu krajinu: »Poznato je da ondje gdje je veća masa novca koji cirkulira i narod je sretniji i lakše snosi teret javnih podavanja. Zato je izvan sumnje da bi zabrana uvoza vina iz Dalmacije povećala za mnogo hiljada forinti saobraćaj između stanovništva Vojne krajine i provincijalnih podložnika i pridonijela njihovom blagostanju i unutrašnjem jačanju. Očigledno je također da će bilanca državnog gospodarstva u mnogom ojačati nasuprot susjednih sila, ako se ovima oduzmu toliki novci što punim koševima, bez ikakvog reciprociteta, odlaze za plaćanje uvezenog vina.«

Čini se da je u tom pravcu nešto i učinjeno, jer se Hrv. kralj. vijeće obratilo na početku 1772. zagrebačkoj županiji s pozivom da izradi potrebne planove za podizanje zgrade koja bi služila spremanju hrvatskog vina za uvoz u Generalat (. . . ut sumptum ad erigendum vini croatici, in Generalatum Carolstadien, inferendi, depositoryum necesarior schema elaboret et submittat. . .); na taj zahtjev je županija dostavila 27. IV i. g. plan za izgradnju vinskog spremišta od 20 tisuća urni u Mahičnom kod Karlovca.⁴²

Međutim, od strane Dvora zahtijevalo se da prethodno budu izvršene odgovarajuće konzultacije s krajiškom upravom, da bi se utvrdilo kojim načinom ta trgovina može doista biti pokrenuta, kako započeti, kojim putem, kojim postupkom i do kojeg mjesta robu dopreмати, kakve se poteškoće javljaju i kako ih se može korisno svladati. Na to traženje komisija je odgovorila na ponovnoj

⁴² HKV, I/36—1772; D/223—1772.

sjednici da se čitav postupak ne može unaprijed pripremiti niti sagledati sva pitanja koja će iskrsnuti; za trgovinu vinom zainteresirana je čitava Hrvatska, mnoštvo individualnih proizvođača, te se stvar ne može jednostavno dirigirati. Zbog toga komisija inzistira na potrebi da se zabrani uvoz dalmatinskog vina, što bi stvorilo povoljnu atmosferu za aktiviziranje domaćih vinograda. U tom času je ona spremna odaslati u Karlovac svog predstavnika, koji bi na licu mjesta — u zajednici s organima Generalata — uredio sve potrebno za uspješno odvijanje posla.⁴³

Briga oko unapređivanja vinske trgovine s krajiškim područjem bila je u prvom redu usmjerena na poboljšanje položaja proizvođača, a tek manjim dijelom na razvitak same trgovine. Stabilnost gospodarskih prilika seljačkih podanika bila je od bitne važnosti za njihovu sposobnost podnošenja javnih tereta. Zato se komisija zalaže za pomoć poljoprivrednom stanovništvu naročito u onim granama koje pružaju povoljne mogućnosti za plasman proizvoda na tržište i time za osiguranje priliva gotovog novca u korist tog stanovništva; takve gospodarske grane bile su, među ostalim, vinogradarstvo, pčelarstvo, uzgoj svilenih buba i sl., pa njima komisija obraća naročitu pažnju.

b) Gospodarski problemi

1. Manufakturna proizvodnja; suknarstvo; svilarstvo

Novija istraživanja pokazala su da je na području Banske Hrvatske bilo od sredine XVIII st. dosta pokušaja, u većoj ili manjoj mjeri uspješnih, da se osnuju različite manufakturne radionice. Zbirka građe od M. Despot, ponajviše iz arhiva Hrv. kralj. vijeća, ukazuje osobito na ponovljene pothvate u podizanju domaćih tekstilnih pogona: suknara, platnara i svilarskih radionica.⁴⁴ S obzirom na unapređenje svilarstva — barem do faze izrade sirove svile, a djelomično do polupreradevina — Vijeće i komisija mogli su se koristiti podrškom državnih, komorskih organa. Teže je bilo s osiguranjem tržišta za domaće sukno, jer se seljak snabdijevao vlastitom ili seosko-zanatskom produkcijom (znatnim dijelom iz Turske), a plemić nabavljao bolju robu izvana; tako je za grubo sukno hrvatske proizvodnje jedino Vojna krajina pružala mogućnost većeg i stalnijeg tržišta. No, ondje se roba iz Provincijala sukobljavala s konkurencijom nasljednih zemalja, naročito unutrašnjo-austrijskih, koje su u toku prethodnih stoljeća učvrstile svoj utjecaj u Krajini i poslužile se njime u borbi za plasman vlastite robe.⁴⁵

⁴³ HKV, S/6—1770. zapisnik sjednice od 3. IV 1770. — Komisija je još jednom kasnije raspravljala o trgovini vinom, na sjednici od 30. III 1778 (HKV, S/1—1778. Protokol »In Merito vinorum ad Helvetiam promovendorum projecti«); tu se, međutim, radilo o nekom projektu za unapređenje izvoza ugarskog vina u Švicarsku.

⁴⁴ Despot, n. dj., 7—33.

⁴⁵ Usp. J. Sorn, Začetki suknarne kranjskih deželnih stanov. Ljubljanska suknarna. Zgodovinski časopis VI—VII, 1952—53, i IX, 1955. Sorn ističe: »Čeprav je bilo tržišče našega obrata majhno v primeri s tržišči sosednjih konkurenčnih obratov (n. pr. cenedskih, čeških, moravskih itd.), je bilo vseeno zanesljiv kupec, kar pač ni moglo izbirati proizvodov po mili volji, ampak je bilo k temu prisiljeno (prepoved uvoza v smislu merkantilistične politike in izključna odvisnost graničarjev od kranjskih odnosno notranjeavstrijskih deželnih stanov sploh)«.

Trgovinsko-gospodarska komisija vodila je evidenciju o postojećim manufakturama, a napose o proizvodnji sukna. Na sjednici od 25. IV 1770. razmatrani su izvještaji županija i gradova; u povodu zahtjeva iz Beča da se dostavi mišljenje o načinu kako da se nadomjesti dotad iz Turske uvoženo sukno (qualiter nam surrogatum pro hisce exoticis mercibus, in eodem quali pretio obtineri valeat), Vijeće je raspisalo anketu na županije i gradove s upitom: koliko ima stanovnika koji proizvode darovac (domaće sukno, aba), ili gunjeve, koliko se proizvodi a koliko troši, da li ima na raspolaganju potrebne vune i, uopće, kako da se suknarstvo razvije.⁴⁶ Na temelju nepotpunih odgovora komisija je izvijestila caricu, da se darovac proizvodi pomalo svuda, uglavnom u kućnoj radinosti seljaka za vlastite potrebe, a da se gunjevi naročito proizvode u Srijemu (Vukovar, Kamenica). Hrvatske županije i gradovi ponajviše se tuže na nedostatak tradicije i iskustva, ali uz to ukazuju i na pomanjkanje sirovine zbog slabe razvijenosti ovčarstva.⁴⁷

Dostavljajući u Beč zapisnik sjednice komisije, Vijeće je predložilo i to da se dovedu sposobni stručnjaci, s tim da se najprije pokuša razviti ovčarstvo i suknarstvo na nekim komorskim dobrima (Vučin u Slavoniji i Konjšćina u Hrvatskoj), kako bi dobar rezultat poslužio primjerom i drugim, privatnim vlastelinstvima odnosno njihovim podložnicima.⁴⁸ Poznato je da je u Mrkoplju, na komorskoj gospoštiji, djelovao centar za uzgoj plemenitih ovaca, kao i da je M. A. Relković preveo njemački priručnik o ovčarstvu — ali o tome ne nalazimo podataka u građi same komisije.⁴⁹

Svilarstvo

Među privrednim granama, koje su na hrvatsko-slavonskom području uživale podršku Dvora, naročito mjesto pripada svilarstvu — ili tačnije: uzgoju dudova svilca, otpredanju svilenih čahura u sirovu svilu i, u znatno manjoj mjeri, daljnjoj preradi sirove svile u konac i predivo. Država je preko svojih komorskih organa u vojvođansko-slavonskim krajevima i vojnih oblasti u Krajini propagirala širenje dudovih nasada i različitim mjerama pomagala razvoj proizvodnje sirove svile.⁵⁰

Prema čl. 21 instrukcije, briga oko napretka svilarstva stavljena je u dužnost komisiji utoliko što uzgoj dudova svilca ulazi u okvir narodnog gospodarstva (Res sericea, qua mororum implantationem respicit ad aconomiam publicam cum referatur, materia etiam ista ad agenda Commissionis pertinebit). Zbog toga je potrebno da Vijeće redovno godišnje zahtijeva od županije i gra-

⁴⁶ HKV, A/27—1770; V/16—1770.

⁴⁷ HKV, S/8—1770; u naknadnom izvještaju, grad Križevci saopćava da se ne proizvodi darovac ili gunjevi (nulli hujatum reperiantur, qui seu gausapea, seu pannum crisium darovecz dictum, seu denique centones conficerent) a niti se može razviti proizvodnja zbog nedostataka ovčje vune. Cijena je stranjoj robi: darovac po 17, 18, 21 ili 24 krajcara, gunjevi 56 kr., forintu ili 1,15 for. (HKV, E/53—1770).

⁴⁸ HKV, V/15—1770.

⁴⁹ Usp. Cuvaj, n. dj., 33.

⁵⁰ R. Bićanić, Doba manufakture u Hrvatskoj i Slavoniji 1750—1860, Zagreb 1951, 146—155; Despot, n. dj., 26—33.

dova izvještaje o broju zasađenih dudova i količini proizvedene svile; na temelju ovih izvještaja izradit će svoje primjedbe i prijedloge.⁵¹

Na prvoj sjednici komisije posvećenoj svilarstvu, koja je održana 7. X 1769, sudjelovao je slavonski svilarski nadzornik Karlo Solenghi. On će i kasnije povremeno surađivati s komisijom, uz referenta za svilarstvo u Hrv. kralj. vijeću — savjetnika Jankovića. Čitavo poslovanje Vijeća oko razvoja svilarstva odražava se u obilju građe iz njegove kancelarije, ali je u tome Trgovinsko-gospodarska komisija učestvovala tek djelomično; ona je, prema odredbama instrukcije, prvenstveno vodila brigu oko proširivanja dudovih nasada na području hrvatskih županija — u čemu je tokom više godina (1770—74) bio aktivan svilarski nadzornik Antonio Romani.

U oktobru 1769. komisija je razmatrala izvještaje pojedinih županija i gradova o poduzetim mjerama za razvoj dudovih nasada i podjelu sadnica stanovništvu, kao i o mogućnosti odašiljanja nekolicine ljudi na stručnu izobrazbu u Osijek, tadašnje središte svilarskog poslovanja. Za bolju evidenciju postignutih rezultata komisija je izradila nacrt tabele, prema kojoj će ubuduće županije i gradovi jednoobrazno sastavljati redovne godišnje izvještaje; u tabeli je najveća pažnja obraćena razmnožavanju dudovih nasada. Napose se u zaključku ističe potreba intenzivnijeg rada na proširenju svilarstva u hrvatskim krajevima.⁵²

U tom cilju postavljen je dekretom od 19. II 1770. za nadzornika svilarstva u Hrvatskoj Antonio Romani, na tri godine uz godišnju plaću od 700 for. On je već 6. marta i. g. prisustvovao sjednici komisije koja je razmatrala Solenghijev elaborat «In betreff der erzuglung deren Maulbeer-Baumer in dem Königreich Croatien» — namijenjen da pomogne Romaniju u početku njegova rada. Potkraj 1770. Vijeće je uputilo svim županijama i gradovima Solenghijev priručnik o uzgoju duda i obradi svile.⁵³ Godinu dana kasnije, 8. XII 1771, u prisustvu hrvatskog i slavonskog inspektora komisija je raspravljala o mogućnostima za proširenje plantažnih vrtova duda po gradovima, o radu praktikanata itd.⁵⁴

Sjedište nadzornika A. Romanija nalazilo se u Zagrebu; njegovo djelovanje izazvalo je kritiku županije, koja sredinom decembra 1772. traži od Vijeća da ga ukloni. Županija tvrdi da je Romani u toku proteklih triju godina veoma rijetko boravio u zemlji i napose ističe njegovo nepoznavanje narodnog jezika kao prepreku za uspješno vršenje dužnosti. I samo Vijeće je već ranije, u augustu i. g., na molbu Romanija za dopust dalo negativno mišljenje — ukazujući na njegovu čestu odsutnost po privatnom poslu i zahtijevajući da ga se opomene na savjesnije obavljanje povjerene mu funkcije.⁵⁵

⁵¹ HKV, A/78—1769.

⁵² HKV, S/2—1769.

⁵³ HKV, S/4—1770; A/24—1770; XII/79—1770 (Cottibus et Cittibus universis communicatur liber Solenghianum de mororum, bombycum et serici cultura fine habendi usus).

⁵⁴ HKV, S/8—1771.

⁵⁵ HKV, D/62—1773; VIII/86—1772.

Romani je, međutim, dobio odlučnu podršku komisije, kad je 3. II 1773. raspravljala o žalbi zagrebačke županije.⁵⁶ Na prigovor o čestim putovanjima nadzornika dan je ovaj odgovor: već sama narav posla je takva da svilarski inspektor može nakon razdiobe stabala stanovništvu povjeriti daljnje nadgledanje svojim praktikantima; Romani nema samo brigu oko gradskih nasada u hrvatskim županijama, nego vodi također nadzor i nad uzgojem duda u Bansknoj krajini i Karlovačkom generalatu, zbog čega je stalno na putu. Uostalom, ako bi se umjesto njega angažirao za taj posao Solenghi (kao što to predlaže zagrebačka županija) — taj bi sigurno još manje mogao boraviti u Hrvatskoj, jer je on zadužen da, uz područje Slavonije, nadgleda i Temišvarski Banat, ubilazi ugarske županije i upravlja filatorijem u Osijeku. Što se tiče nepoznavanja jezika, komisija isto tako smatra da neposredan dodir sa stanovništvom mogu održavati praktikanti; niti Solenghi ne bi lično svakom pojedincu objašnjavao postupak, a domaćeg stručnjaka za inspektorsku službu uopće nema. — Sa stavom komisije složilo se dva dana kasnije i Vijeće.

Čini se da su Romanijevi protivnici pokušali izazvati suparništvo između slavonskog i hrvatskog inspektora, jer komisija naročito naglašava da Romani nije ni u čemu podređen K. Solenghiju te osuđuje što je ovaj u odsutnosti nadzornika iz Zagreba davao neka suprotna uputstva. U duhu županijskih prigovora izrazio je svoj »votum separatum« vijećnik grof Stjepan Niczky prilikom razmatranja zapisnika spomenute sjednice komisije na sastanku Vijeća 5. februara; on smatra da je Romani slabo radio, a napose traži da se Solenghiju preda na mišljenje uputstvo za uzgoj dudova svilca što ga je izradio zagrebački nadzornik, jer da sadrži drugačije metode od onih koje su prikazane u knjizi K. Solenghija.⁵⁷

Taj rad Romanija prihvatila je komisija na svojoj ranijoj sjednici od 20. I 1773; pod naslovom «Breve Istruzione per coltivare li morari bianchi secondo le regole al giorno d'oggi piu praticate», Romani je na 33 folija priredio rukopis o obradi duda. Komisija je zaključila da se rektor isusovačkog reda zamoli neka jedan vješti otac prevede tekst na hrvatski i slavonski, pa da se umnoži i podijeli narodu. Uputstvo je u toku godine pregledao i odobrio Solenghi te je Marija Terezija 18. III 1774. odredila da se ono tiska u 1200 primjeraka na slavonskom, hrvatskom i slavonsko-ilirskom narječju. Troškove će snositi državna blagajna, a treba da se tiska kod Trattnera u Varaždinu.⁵⁸

Dok su se vodile diskusije o tom spisu nadzornika A. Romanija, on je pripremio i drugu knjižicu — o preradi sirove svile. No, taj posao namijenila je Marija Terezija njegovu nasljedniku; na sjednici od 30. IX 1774. komisija zaključuje da umjesto Romanija — koji odlazi iz Hrvatske — treba postaviti tri podinspektora po županijama, s tim da vrhovni nadzor bude povjeren Solenghiju.⁵⁹

Premda je u svom djelovanju uglavnom bila ograničena na nasade duda, komisija je u nekoliko navrata potakla i pitanje prerade svile. Tako je pot-

⁵⁶ HKV, S/2—1773.

⁵⁷ HKV, II/15—1773; Niczky je i protiv izgradnje filatorija u Zagrebu, jer da je proizvodnja svile premalena.

⁵⁸ HKV, S/1—1773 (komisija predlaže da se tiska »tam in Croaticum, quam in Sclavonicum idioma versio«); A/44—1774.

⁵⁹ HKV, S/2—1774.

kraj 1771. podnesen prijedlog za izgradnju filatorija u Zagrebu (uz potok Medveščak); dvije godine kasnije ponovo se moli odobrenje za pripreme radove, ali je u martu 1774. carica na neodređeno vrijeme odgodila rješavanje tog pitanja. Na prijedlog Solenghija, odobreno je samo postavljanje u Varaždinu jednog stroja »ad defilandas galletas«, sa svega jednom radnicom. Veću filandu zamislio je Solenghi podići u Križevcima, kao središtu svilarske proizvodnje provincijala i generalata.⁶⁰

Od kraja 1774. uklapa se Banska Hrvatska u područje neposrednog djelovanja inspektora K. Solenghija; komisija je u toku narednih godina povremeno pregledavala izvještaje o razvoju dudovih nasada.⁶¹

2. Agrarna privreda; pčelarstvo

Na probleme agrarne proizvodnje skreću komisiji pažnju čl. 22 i 23 instrukcije, napose u vezi s trgovinom žitaricama. Na sjednici od 7. XII 1769. komisija je zaključila da predloži stvaranje Poljoprivrednog društva (Societas Agriculturae), koje bi se brinulo oko unapređivanja agrara. Članovi društva redovno će se sastajati svakog mjeseca, a dvaput godišnje — na termine zasjedanja Banskog stola (... ad quos non exiguus Regnicolarum Numerus confluere solet) — društvo bi održavalo velike skupštine.

Za članove Poljoprivrednog društva predloženi su: komornik grof Ivan Chamaré, savjetnik Pavao Bakić, red. podžupan Franjo Kanotaj, blagajnik varaždinske županije Đuro Horvat, varaždinski gradski sudac Franjo Lendvaj i tamošnji senator Jakob Fricz; nadalje bi bilo potrebno uključiti jednog isusovca — vještog u botanici i mehanici, jednog pavlina samostana Lepoglave i jednog kraljevinskog fizika — vještog u kemiji.⁶²

O tom društvu, na žalost, ne nalazimo dalje spomena u materijalima komisije, kao što uopće iz očuvanih zapisnika ne vidimo da bi ona posvećivala brigu pitanjima poljoprivredne proizvodnje u užem smislu.

Pčelarstvo

Veću pažnju pokazala je komisija za intenzivniji razvoj pčelarstva u hrvatskim županijama. O tome je raspravljano na svega sedam sjednica, od 1769-75. Prvi put stavljen je uzgoj pčela na dnevni red komisije 15. XII 1769. Konstatirano je da je već 1768. Marija-Terezija odobrila novim pčelarima oprost od poreza, a i kasnije su oni oporezovani samo ako posjeduju više od deset

⁶⁰ HKV, S/8—1771; S/1—1774; A/44—1774; X/61—1774. — U decembru 1771. komisija je argumentirala zahtjev za izgradnju zagrebačkog filatorija time što se može očekivati godišnja produkcija od 24 i više centera a osječki filatorij ima kapacitet samo 12 centera. Za izgradnju filatorija izjasnio se u pismu Vijeću od 22. VI 1772. zagrebački veliki župan grof Karlo Oršić (D/308—1772), dok je vijećnik Niczky bio protivnog mišljenja (»votum separatum« 5. II 1773).

⁶¹ HKV, S/1—1776; S/1—1777; S/2—1778; S/1—1779. Još ranije, 17. IV 1773. Vijeće je, na prijedlog komisije, uputilo raspis gradskim upravama u Zagrebu, Varaždinu, Križevcima, Koprivnici i Požegi sa zahtjevom da se posveti briga plantažnim vrtovima i osiguraju praktikanti (HKV, IV/70, 72—1773).

⁶² HKV, S/2—1770.

košnica. No, osim takve financijske olakšice, potrebno je stanovništvu ukazati stručnu pomoć jer je ono neiskusno u pčelarstvu: košnice se izrađuju slabo, preko zime su pčele nedovoljno zaštićene i manjkavo prihranjivane, a vađenje meda se također provodi neracionalno. Posljedice su — mala produktivnost i loš kvalitet meda. Razvitak pčelarstva potrebno je pomagati, jer time se osiguravaju med i vosak za izvoz i uz to olakšava seljacima izvršavanje poreznih obaveza. U tom cilju nužno je da iz nasljednih zemalja dođe barem na tri godine sposoban stručnjak kao upravnik (director) pčelarstva.⁶³

Godinu dana kasnije ponovo je pokrenuto pitanje imenovanja nadzornika pčelarstva (odn. učitelja pčelarstva, pčelara: inspector apum, magister apum, apiarus). Za to mjesto natjecala su se dvojica kandidata, Josip Ignac Nicolay i Antun Grueber. Nakon položenog pismenog i usmenog stručnog ispita postavljen je nadzornikom Grueber, dekretom Marije-Terezije od 23. III 1771, i istodobno mu je dano uputstvo za rad.⁶⁴

Potkraj decembra iste godine, komisija (u čijem radu učestvuje i Grueber) donijela je program rada na unapređenju uzgoja pčela, pri čemu su za pomoć nadzornika određeni vježbenici-praktikanti. Grueber se prihvatio posla da, uz praktičan rad, priredi i stručni priručnik pčelarstva; kao kod nekih drugih gospodarskih grana, i ovdje je ukazanoj potrebi pomogao prijevod jednog standartnog njemačkog djela. Već u maju 1772. Vijeće obavještava Dvor da je Grueber pri kraju s prevođenjem primljenog priručnika na hrvatski jezik, pa moli da se osiguraju sredstva za tiskanje.⁶⁵

Nadzornik Grueber započeo je svojim djelovanjem na području varaždinske županije, gdje ostaje do proljeća 1773. Na sjednicama od 12. III i 9. V i. g. komisija je odredila da nadzornik prijeđe za idući dvogodišnji period u zagrebačku županiju, dok će ga na dotadašnjem poslu zamijeniti izučeni praktikanti.⁶⁶ Od tih je već s uspjehom položio ispit za vježbenika Ignac Gaves i odmah je primljen u službu s 60 for. godišnje plaće; druga dvojica treba tek da polože ispit. Zagrebačka županija je zamoljena da odredi mjesto za županijski pčelarski dom, osigura u svakom distriktu po jednog vježbenika (s dnevnicom od 6 krajcara) a napose pozove sve stanovništvo i vlastelinstva na suradnju s Grueberom. Ovo posljednje potaknuto je neprilikama što ih je Grueber doživio u varaždinskoj županiji: kako se napominje u zapisniku od 9. maja 1773, nadzornikova želja da napusti Varaždin dijelom je posljedica otpora starih pčelara koji ne žele primijeniti nove metode rada. Čini se da su Grueberovi suparnici argumentirali protiv njega sa slabim uspjehom u protekloj godini

⁶³ HKV, S/4—1769.

⁶⁴ HKV, S/1, 2—1771; A/56—1771. — Grueber je pristupio teoretskom i praktičnom ispitu iz pčelarstva. Za teoretski dio priređeno je pedeset pitanja, na koja je morao odgovoriti pismeno; uz to je pred komisijom odgovarao na osam pitanja praktičnih a prikazao i praktično znanje. Usp. zanimljive priloge: »Beantwortung über die schon eingereichten 50 Fragen der Bühnenwissenschaft (sic!)« i »Fragen, welche von der Commission vorgelegt und durch ihme Anton Grueber dieser Commission beantwortet worden« (HKV, S/2—1771).

⁶⁵ HKV, S/9—1771; VI/3—1772 (penes remissionem de apum cultura libri germanici refert, talem in idiomate croatico per hujatum apiarium propediem terminandum esse). Iz spisa se ne vidi da li je taj prijevod odštampan.

⁶⁶ HKV, S/3, 4—1773.

— jer komisija ističe da su uzrok neuspjehu nepovoljne vremenske prilike, tako da je kod svih proizvođača rezultat podbacio.

Grueber je i u Zagrebu proveo dvije godine, osposobio praktikante i podvr-gao ih ispitu, a zatim u početku 1775. prešao na rad u treću hrvatsku županiju — križevačku.⁶⁷

Na taj način, Grueber je u toku nekoliko godina obišao čitavo područje Banske Hrvatske, šireći suvremene metode uzgoja pčela. Nakon 1775. ne nalazimo više u sjedničkim zapisnicima komisije rasprava o toj gospodarskoj grani.

3. Različita pitanja

U toku 1770. i 1771. komisija je održala po dvije sjednice posvećene nekim posebnim pitanjima. Tako je 13. III 1770. razmatrala mogućnosti eksploatacije ugljena u Hrvatskoj; već u instrukciji spominje se novootkriveno nalazište kod Rasinje i ukazuje na njegovo značenje s obzirom na slabu opskrbljenost ogrijevom (drvom) obližnjih krajeva Ugarske.⁶⁸ Građa Hrv. kralj. vijeća sadrži dosta spisa u vezi s vađenjem ugljena, ali komisija ne učestvuje izravno u toj korespondenciji.

Na sjednici od 7. VI 1770. raspravljalo se o izgradnji nove skele kod Aljmaša (na putu Apatin—Sombor), a 27. IX iduće godine o pokušaju uzgoja riže u Varaždinu.⁶⁹

Sjednici održanoj 11. XI 1771. prisustvovali su i članovi komisije za poslove gradova, jer su se razmatrala pitanja zaštite od požara u slob. i kralj. gradovima.⁷⁰

Z a k l j u č a k

U cjelokupnom desetgodišnjem periodu postojanja Trgovinsko-gospodarske komisije možemo jasno uočiti tri različite faze: u početku vrijeme veoma aktivne djelatnosti u toku prvih triju godina nakon osnutka (1769—71), zatim znatno slabljenje opsega njezina rada u iduće dvije godine (1772—73), da bi napokon do ukidanja svog matičnog organa Hrv. kr. vijeća (1779) egzistirala gotovo samo formalno. Komisija je u većoj mjeri udovoljavala zadacima koji su pred nju bili postavljeni instrukcijom vladarice iz 1769. jedino u prvoj fazi. Na dvadeset i pet sjednica, održanih u toku nepune tri godine, članovi komisije razmatrali su stvarno najaktuelnije probleme ekonomskog života Banske Hrvatske i poduzeli — koliko im je to bilo moguće — potrebne mjere za unapređenje niza gospodarskih grana. Izostajanje značajnijih rezultata posljedica je kratkotrajnosti ove faze u djelatnosti komisije.

⁶⁷ HKV, S/1—1775.

⁶⁸ HKV, S/5—1770. U čl. 19 instrukcije kaže se: »Detectis ad Raszinyam in magna quantitate carbonibus bituminosis, ut eorundem in inferiores Hungariae partes alioquin lignis destitutas eductio procuretur, omnem operam conferet...«. Kako se u zapisniku komisije navodi, prvi istraživač nalazišta ugljena u Rasinji, Lepoglavi i Klenovniku bio je prisjednik grada Koprivnice Ivan Bogović, koji je o tome podnio 30. IX 1768. izvještaj Ugarskom namj. vijeću.

⁶⁹ HKV, S/9—1770; S/6—1771 (In Merito instantiae Joannis Saltner, orizae Varas-dini productae auctoris).

⁷⁰ HKV, S/3—1771 (In Merito instrumentorum pro extinguendo incendio per Liberas Regiasque Civitates comparandorum).

Postavlja se pitanje, zbog čela je rad Trgovinsko-gospodarske komisije tako brzo izgubio početni snažni zamah i pretvorio se u beznačajno životarenje. Iz prikazanog materijala može se uočiti da je pokretač i nosilac ovog organa od početka bio vijećnik Nikola Škrlec. On je, u stvari, jedini njegov član — uz predsjednika grofa Patačića; pisari komisije samo su tehničko osoblje, a pojedini stručni referenti (nadzornici svilarstva, nadzornik pčelarstva) tek povremeno učestvuju u radu Komisije. Svi važniji podnesci i elaborati djelo su N. Škrleca. Ako imamo u vidu da je on sve do kraja tj. do ukidanja Vijeća i Komisije ostao na svojoj dužnosti, ne možemo promjene u intenzitetu rada Komisije pripisati subjektivnim uzrocima ili personalnim izmjenama.

Objašnjenje mogu pružiti samo objektivni uvjeti u kojima je Komisija djelovala, promjene u općoj usmjerenosti ekonomske politike bečkog Dvora, do kojih dolazi upravo u vrijeme kad je bila potrebna jaka podrška centralnih institucija radi uspješnog provođenja započetih akcija.

Kao što je naprijed rečeno, postanak Trgovinsko-gospodarske komisije u najužoj je vezi s nastojanjima oko razvoja trgovine u Habsburškoj monarhiji, napose s izgradnjom pogodne prometne magistrale od južno-ugarskih krajeva do Jadrana. Ekonomska doktrina marija-terezijanskog kamentalizma vidjela je u živoj unutarnjoj i naročito vanjskoj trgovini glavni temelj za prosperitet svega nacionalnog gospodarstva, a pri tom je pomoć države unapređenju trgovačke djelatnosti (i privrednog poslovanja uopće) pretpostavljala pretežno u obliku izravne intervencije administrativnim putem. Nužnost takvog načina utjecanja na polju gospodarstva bila je uvjetovana činjenicom da je bečkom Dvoru sve do 1775. nedostajao najefikasniji instrument neizravne intervencije: jedinstveno carinsko područje i na njemu zasnovana jedinstvena carinska politika. Do stvaranja zajedničkih carinskih granica nasljednih zemalja, dakle zapadne polovine Habsburške monarhije, dolazi tek stupanjem na snagu 15. VII 1775. novog Carinskog reda i Tarife (za Češku, Moravsku, Šlesku, Gornju i Donju Austriju, Štajersku, Korušku, Kranjsku, Goricu, Gradišku i Austrijsko Primorje bez Trsta i Rijeke), zahvaljujući dugogodišnjim nastojanjima grofa Filipa Cobenzla.⁷¹ Slijedilo je napuštanje usko merkantilističkih metoda pri reguliranju privrednog razvoja zemlje, među ostalim potpuno rasformiranje središnjih komercijalnih organa i njima podređenih trgovačkih teritorijalnih oblasti na obalnom pojasu od Trsta do Karlobaga. Carinsko jedinstvo nasljednih zemalja omogućavalo je intervenciju države indirektnim zahvatima, jače afirmiranje agrarnog gospodarstva kao važnog izvora trgovinskih artikala, slobodniji stav prema razvoju manufakturnih preduzeća — što su sve obilježja jozefinističke ekonomske politike.⁷²

⁷¹ Beer, Die Zollpolitik..., n. dj.

⁷² K. Schünemann, Die Wirtschaftspolitik Josephs II. in der Zeit seiner Mitregentschaft, MIÖG XLVII, 1933, 13—56. Autor ocjenjuje Josipovu ekonomsku politiku kao umjereni sistem zaštitnih carina, lagano obojen idejama pristaša slobodne trgovine i fiziokratizma. On piše: »Von Merkantilismus übernahm er die Forderung der rigorosen Einfuhrverbote, von den Physiokraten die Forderung, die Steuern auf den Grund zu legen und zum wahren Nutzen der Landwirtschaft die produktionsfeindlichen sozialen Verhältnisse zu reformieren, von den Freihändlern den Grundsatz vom freien Spiel der Kräfte, das durch möglichst grosse wirtschaftspolitische Zurückhaltung des Staates zu erreichen sei« (55).

Premda je Josip, kao regent, započeo 1765. da sudjeluje u radu državne uprave i zastupa nov, širi pristup ekonomskim pitanjima, realna osnova za provođenje njegovih shvaćanja stvorena je tek carinskom reformom. Međutim, već od početka 70-tih godina, paralelno s napretkom rada oko ove reforme, teče proces postepenog napuštanja marija-terezijanskih zahvata putem specijalnih organa državne uprave za poslove trgovine i gospodarstva; uloga komercijalnih oblasti znatno slabi, a sve jasnije se uočavaju negativne posljedice postojanja izdvojenih »trgovačkih« teritorijalnih jedinica na Primorju. U takvim prilikama razumljivo je što Trgovinsko-gospodarska komisija, formirana još u duhu marija-terezijanske merkantilističke politike, doživljava neuspjeh — da tako kažemo — još prije negoli je počela u punom opsegu djelovati.⁷³

Carinska reforma 1775. nije značila samo kraj usko merkantilističke doktrine; ona je u isto vrijeme produbila jaz između nasljednih zemalja (združenih jedinstvenom carinskom granicom) i Ugarske. Sve dotada bečki Dvor je nastojao postići privrednu cjelovitost čitave Monarhije, što je u znatnoj mjeri onemogućeno negativnim stavom vodećih krugova Ugarske, napose na saboru 1764/5. U novonastaloj situaciji prepuštena je briga oko razvoja gospodarstva u istočnoj polovini države samoj Ugarskoj i u tom cilju vraćena joj je Rijeka kao izlaz na more za ugarsko-hrvatsku trgovinu. To je značilo i napuštanje politike posebnih veza bečkog Dvora s autonomnom Banskom Hrvatskom, koja je bila temelj za djelatnost Hrv. kr. vijeća. Zbog toga je ono uskoro doživjelo svoj kraj, a zahvati jozefinske politike prema Ugarskoj nisu više vodili računa o Hrvatskoj.

Promjena općih političkih prilika potkraj 70-tih godina nužno je dovela do slabljenja utjecaja nosioca aktivnosti Vijeća i njegove komisije — Nikole Škrleca, koji se za vrijeme vladavine Josipa II sve više povlači iz javnog života. Tek nakon Josipove smrti započinje nov period Škrlečeve djelatnosti, izvanrednim udjelom u formuliranju novih stavova ugarsko-hrvatskog plemstva u postjozefinsko doba, do čega dolazi na ugarskom saboru 1790-92.⁷⁴ Na-

⁷³ Pod utjecajem fiziokratskog učenja obraća se sve veća pažnja agrarnoj ekonomiji, pa je u tom smislu 1773—80. provedena urbarijalna regulacija i konskripcija na području Banske Hrvatske. Pitanje izrade definitivnog urbara za Hrvatsku vuklo se već od 1755, ali je tek osloncem na Hrv. kralj. vijeće slomljen otpor plemstva; međutim, sama Komisija nije bila neposredno uključena u tu opsežnu akciju.

⁷⁴ Na veoma aktivnu ulogu N. Škrleca u raspravama o ekonomskim problemima Ugarske i Hrvatske upozorio je od naših pisaca B. Lorković u govoru prilikom instalacije za rektora zagrebačkog sveučilišta 19. X 1883 (Zagreb 1884). U tu svrhu poslužio se i s nekoliko dokumenata iz rada Trgovinsko-gospodarske komisije. A. Cuvaj, n. dj., obraća pažnju u prvom redu na Škrlečovo djelovanje oko reforme školstva, tako da se u prikazu njegova rada na gospodarstvu ograničava na prepričavanje navoda iz Lorkovičeva govora. O stavu Škrleca prema problemima organizacije javne uprave u Hrvatskoj raspravlja M. Murović, »Notitia de praecipuis officiis regnorum Croatiae, Slavoniae, et Dalmatiae«, Rad JAZU 222, 1920, pripisujući mu istoimeni spis iz sredine XVIII st. Najnoviji prilog boljem poznavanju Škrlečevih ekonomsko-socijalnih pogleda dao je V. Lunček, Kameralist Nikola Škrlec, HZ XV, 1962, u kojem pretežno razmatra njegovo djelovanje u postjozefinskoj Ugarskoj.

ročito je vrijedan prilog Škrlec dao u raspravama o ekonomskim problemima ugarsko-hrvatskog područja. Nema sumnje da je za Škrleca pri tom bilo dragocjeno iskustvo stečeno praktičnim radom u Trgovinsko-gospodarskoj komisiji Hrv. kr. vijeća. U tome je posebno značenje postojanja i djelovanja ove institucije.

Zusammenfassung

Die tatsächliche Macht auf dem Gebiet Banal-Kroatiens in der Mitte des 18. Jhds hielt eine kleine Gruppe Staats- und Komitats-funktionäre aus den Reihen des mittleren Adels, mit dem Vizebanus Ivan Rauch an der Spitze, in den Händen. Die gesellschaftliche Gärung, die unter dem Einfluss einer Reihe Bauer- und Grenzer-Unruhen, Aufstände und Bewegungen im J. 1755. entstanden war, entfernte diese »Götter Kroatiens« (wie sie vom zeitgenössischen Chroniker B. A. Krčelić genannt wurden) von der Macht und damit begann das Zeitalter der Maria-Theresianischen Reformen in Kroatien. Zwischen den Reformfreundlichen Persönlichkeiten müssen die Brüder Peter und Nikolaus Škrlec hervorgehoben werden. Nach dem frühen Tode des älteren Bruders Peter (1763) übernahm Nikolaus Škrlec (1731—99) die Stelle des Protonotars des Königreiches. Die Ablösung der führenden Persönlichkeiten war indessen noch keine genügende Vorbedingung für eine ausgedehnte Reformtätigkeit, weil ein entsprechendes Verwaltungsorgan, welches die Gebrechen des konservativen Adels-Komitats-Systems beseitigen könnte, noch fehlte. So etwas bekam Banal-Kroatien erst mit der Gründung des Kroatischen königlichen Rates (Consilium Regium Croaticum) im J. 1767.

Zwei Jahre später entstand im Rahmen des Rates eine besondere Kommission mit der Aufgabe, sich um die Förderung des Handels und der Wirtschaft überhaupt zu kümmern. In dieser Kommission wurde zum Haupturheber aller Aktionen Nikolaus Škrlec, der eigentlich auch im Rate selbst bis zu Ende dessen Tätigkeit (1779) die wichtigste Persönlichkeit war.

Auf Grund der Protokolle der Sitzungen der Handels- und wirtschaftlichen Kommission, sowie auch anderer Materiale (Anketen, Referate, Berichte usw.) beschreibt der Verf. die Tätigkeit der Kommission auf verschiedenen Gebieten des wirtschaftlichen Lebens Kroatiens. Die Entwicklung des Handels-Verkehrs über das kroatische Gebiet störten zu dieser Zeit an erster Stelle schlechte Verkehrswege: die unregulierten Flussbete der Save und Kupa, besonders aber die schwache Organisation des Fuhrwesens auf der Karolinenstrasse — dieser einzigen Ausgangsarterie des ungarisch-kroatischen Hinterlandes an die nördliche Adria. Erfolgreiche Versuche in dieser Hinsicht vereitelte die Absonderung des Küstenlandes von der verwaltungspolitischen Kompetenz der kroatischen Behörden bis zur Reinkorporation 1776. Eine grössere Aufmerksamkeit erwies die Kommission den Versuchen den kroatischen Wein (als Hauptausfuhrartikel Banal-Kroatiens) in die Gegenden der Militärgrenze zu placieren, die bisdahin mit dem Wein aus dem venezianischen Dalmatien versorgt wurden.

Die Kommission verrichtete auch umfangreiche Anketen über die Möglichkeiten für eine Entwicklung der Manufaktur-Werkstätten, besonders der Textil-Manufaktur. In der zweiten Hälfte des 18. Jhds kam es zu mehreren Versuchen der Gründung von Tuch- und Leinenwebereien sowie auch von Seide- Werkstätten, aber im allgemeinen ohne dauernden Erfolg. In grösserem Ausmasse entwickelte sich nur der Seidenbau, besonders in Slawonien und in der Militärgrenze. Auch die Bienenzucht wurde gefördert. Wie bei dem Seidenbau sollten auch hier Fachlehrer, Versuchsanlagen und Übersetzungen der Fachwerke in die Nationalsprache, die im Volke kostenlos verteilt wurden, beitragen.

Die ganze Tätigkeit der Kommission konnte wegen ihrer kurzen Dauer und der ungenügenden Mittel keine grössere Spur in der wirtschaftlichen Entwicklung Banal-Kroatiens hinterlassen. Sie verhalf aber dem Rate Nikolaus Škrlec wertvolle Erfahrungen zu sammeln, die er in seiner weiteren Arbeit der Förderung der ökonomischen Verhältnisse in Kroatien und in Ungarn überhaupt benützen konnte, besonders bei der Ausarbeitung der bekannten wirtschaftlichen Elaborate in dem ungarischen Landtag 1790/2.

H I S T O R I J S K I
Z B O R N I K

Redakcioni odbor:

KONSTANTIN BASTAIĆ
OLEG MANDIĆ
BERNARD STULLI
JAROSLAV ŠIDAK

Glavni i odgovorni urednik:

JAROSLAV ŠIDAK

Tajnik redakcije:

IVAN KAMPUŠ

IZDAJE
POVIJESNO DRUŠTVO HRVATSKE
ZAGREB